

7. III. 2. 176.

Жер ҮстҮзин пролетарийлары бириккелэгери

П. Чага т.

**ОЙРОТ-
КАЛЕНДАРЬ**

улу **1928** жыл.

Ойрот Областтын Литколлегия
көрүп јөптөгөн.

Ойрот Областын Литколлегиязы
чыгарган. Улулу 19128 жыл.

Алт.

4-59

Зэрүүстүүний пролетарийлары бирикнлэгэр!

2423

П. Чагат.

Г. П. Б. в ЛИГР.
ОБЯЗ. ЭКЗ.
1928.

ОЙРОТ-КАЛЕНДАР

Улу 1928 жыл.

Ойрот Областыг Литколлегия кбрүп јөптөгөн.

Ойрот Областыг Литколлегиязы чыгарган.
Уладу 1928 жыл.

8212

Башкы сӧс.

Алтай, албаты, жыл эбрэ айды кӱнди бу календарда бичилгэн тоонын аайынча тоолоор кэрэк. Јэр үстүниг албатызы эмди календарды тэкши түгэй эдип алды. Бис база согдобос кэрэк. Алтай улустын озодог бэри жыл эбрэ айды, кӱнди айдын жагырганы-ла тоолойтон. Ол тоо јастра. Јэр кӱнди айланыжып јат; јэр кӱнди-бир жылда 365 кӱндэ айланыжып кэлэт, онын учун алтай улустын ай-ла тоологонынан жылдын сайын 5 кӱн тутап јат. Ол тутак кӱндэр алты жылдын бажында артык ай болып, блаашту болып јатканы ол.

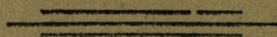
Ойрот—календар 12 жылду:

- 1) Чычкан, 2) Уй, 3) Бар, 4) Койси, 5) Улу, 6) Јылан, 7) Ат, 8) Кой, 9) Мечин, 10) Такаа, 11) Ийт, 12) Какай.

Ойрот—Календар 12 айлу:

1) Чагаан ай 31 кӱн	7) Јаан уйзү ай . . . 31 кӱн
2) Кочкор " 29 "	8) Куран " . . . 31 "
3) Тулаан " 31 "	9) Сыгын " . . . 30 "
4) Кандык " 30 "	10) Ӱлүүргән " . . . 31 "
5) Күүк " 31 "	11) Күчүүргән " . . . 30 "
6) Күчү уйзү " 30 "	12) Кышкы Куран ай . 31 "

Айдын жагызы, эскизи, кӱнниг узагы, кысказы айдын эки јанында коштой бичилкән.

Айдын жагызы эскизи.

Чаган айд. 1 күнүндө ай
жагырап 7—кызыл тоолын
21 үз эски.

ЧАГААН АИ

31 күн.

**Күнниң узакы чагаан
айдын 1 күн.**

8 ч. 30 м. күн чыгар.
15 ч. 37 м. күн ажар.
Түштүгү уз. 7 ч. 07 м.
Түнниң узакы 16 ч. 53 м.

Чи- сло лор.	Күндөр	Революциянын учурлу күндөрү.
1	Воск.	Москвада ишмәкчиләрдин түймәнин басты—1906 j.
2	Пон.	Айду-јуртту болорынын декрек-бичик чыкты—1018 j.
3	Вторн.	Белоруссияда Совет башкаруу турды—1919 жыл.
4	Среда.	Күн-талазынын ишмәкчиләрнин Союзы башкы јун эт- ти—1879 j.
5	Четв.	СССР электричества әдәрин СНК јарлаган—1922 j.
6	Пятн.	Берлинда спартаквтар түймәгән—1919 жыл.
7	Суб.	Брәст-Литовскайга срус делегатар барды—1918 жыл.
8	Воск.	Поэт Некрасов Н. А. өлгөн күни—1878 j.
9	Пон.	Огаревты Россия јажына јүрбәс јаргы бүткән--1860 j.
10	Вторн.	Көдрө Россиянын III-чи Совтт јууны—1918 j.
11	Среда.	Кызыл Чәругә кәлзин дәп, кычыру бичик чы- гарган—1918 j.
12	Четв.	Крестьян албатынын мал-ажын тындыдар кәрәгиндә ВЦИК постановление чыгарды—1921 j.
13	Пятн.	Москвада ән башкы срус газет чыккан—1703 j.
14	Суб.	Петроградта Л. И. Ленинды өлтүрәргә ән баштап кара санаганы -1918 жыл.
15	Воск.	Р. Люксенбургты база К. Либкнехтты өлтүргән—1919 j.
16	Пон.	Путиловский заводто түймән башталды—1905 j.
17	Вторн.	Германия-ла јуулашпай удурумга јөптөшти—1919 j.
18	Среда.	Петроградта Учр. Собранияны тоскырды—1918 жыл.
19	Четв.	Пугачевтын бажын Москвада кәскән—1775 жыл.
20	Пятн.	А. И. Герген өлгөн—1870 j.
21	Суб.	В. И. Лениннын өлгөн күни - 1924 жыл.
22	Воск.	Кааннын кышкы өргөбсиниң јаына ишмәкчи- ләрди аткан күн—1905 жылда.
23	Пон.	Англиянын ишмәкчиләри башкаруу тутты—1924 j.
24	Вторн.	Кредит кооператив кәрәгиндә декрет-башкаруу бичик чыкты—1922 жыл.
25	Среда.	Москванын универстидәди (јаан үүрәдүдин школы) бүткән—1775 жылда.
26	Четв.	Дегестаннын-ла Горскайдын республикаларын ВЦИК јөптөгөн—1921 жылда.
27	Пятн	В. И. Лениннын сөбгин јууган күн—1924 j.
28	Суб.	Кызыл-Чәру болсын дәп, декрет-бичик бүтти—1918 j.
29	Воск.	Красноярскайда темир јолдо түймән болды—1905 j.
30	Пон.	„Народный Волянын“ типографиязын блааган күн—1880 жылда.
31	Вторн.	Америкада кижии кулданбас, кижии-лә садышпас дөткән күн—1864 жыл.

Чагаан айда иштебес күндөр:

Јагы жыл—1 числодо, В. И. Лениннын јогы—база Чагаан айдын
9-чы күни --22 числодо.

Јоннын бойы—бойына болыжар комитеттары (Комитеты Крестьянского Общества Взаимопомощи (ККОВ).

Јоннын бойы—бойына болыжар комитеттардын бүдүрэр кэрэк-тэри мыйдый: дэрэмнэ јердин јоктуларына, арга јок түрэгендеринэ өскүстэргэ, байга кыстаткандарга, чэрүгэ турган улустын билэлэринэ, оорулу—јоболду улуска нэ-лэ јүзүн болыжын јетирэр учурлу. Онон өскө, өскүстрэди јоктуларды, кызыл чэрүгэ турган улустын билэзин, оору јоболго бастырган улусты јаан байлардын колына түжүрбэй коруулаар, база ологго јер үлүзин јакшы бэрип турарын, база налог—каланнан јэнгилтэрин кичээри база-да көп болыжы јэдэр учурлу.

Болыш эдери нэ-лэ јүзүн болор—акчада бэрэр база кандый аш, курсак, мал, тудунар—кабынар-да нэмэ бэрэр, ижинэ чыдабай јаткан улуска иштэјип-тэ бэрэр.

Бойынын јөөжөзин арбыдадарга, тыгыдарга ККОВ јер арэн-дап алып јер ижин иштээр, кандый јүзүн заводтор тудар, машиналар тудар, нэ-лэ јөөжө тапкадый ишти иштээр туду јок.

ККОВ јонго тузалу кандый-да завод, саду акчалу иш иштэээ онон кандый-да налог—калан албас законду.

Агчылардын календари. Сыгынды, мыйгакты јыл эбрэдэ атпас, андабас тудуулу. Тийын ичэгэн, кар јаан андап болбос. Кар јаан тушта бөөрүни кичээп андаар. База түлкү шүлүүзин, агас, сарас, јоон мойын, андаар. Эбрэдэ јылна киш өлтүрбэс, булан атпас.

Айдык жагызы, эскизи

5 числодо ак—толын.

13 „ 7 эски.

21 „ ай жагырар.

КОЧКОР АЙ

- 29 күн.

Кочкор айдык башкы күни.

7 ч. 57 м. күн чыгар,
16 ч. 32 м. күн ажар,
түштин узагы 8 ч. 35 м.
түннинг узагы 15 ч. 25 м.

Число лор.	Күндөр	Революциянын учурлу күндери.
1	Среда.	Германияда ишмэкчилэр түймээн чыгарды—1922 j.
2	Четв.	Москвада энг башкы ишмэкчилэр уурэнэр рабфак школ бүтти—1919 j.
3	Пятн.	Белоруссияда энг башкы Совет жуун болды—1919 j.
4	Суб.	„193 революционер улустын“ жаргызы бүткэн—1878 j.
5	Воск.	Церквени государство башкаруунаң айрар декрет—жакару бичик чыккан—1918 жыл.
6	Пон.	ВЧК-ны ГПУ болзын дэл, ВЦИК декрет чыгар—1922 j.
7	Вторн.	Иркутскайда Калчакты аткан—1920 jлы.
8	Среда.	Календардын күнин жагы тоола тоолоор эдил постановление—бичик тургускан—1918 год.
9	Четв.	Япония-ла жуу баштарды—1914 жыл.
10	Пятн.	А. С. Пушкин олгөн күн—1837 жыл.
11	Суб.	Атту-чуулу машиналар. таап эткэн Эдисоннын чыккан күни—1847 жыл.
12	Воск.	Атту-чуулу уурэнгэн Дарвиннын чыккан күни—1809 j.
13	Пон.	В. И. Ленинды Сибир јеринэ айдаган—1897 жыл.
14	Вторн.	Полиция ишмэкчилерди кичээп көрөр закон чыкты—1899 жыл.
15	Среда.	Киевта ишмэкчилэр оромго жуулып түймэди—1902 j.
16	Четв.	Церквенин јөбжозин государство алды1922 жыл.
17	Пятн.	Халтурин кааыннын кышкы өргөозин тары-ла үстүргэн—1880 жыл.
18	Суб.	ВЦИК-тын бойында балдардын јүрүмин јарандырап Комитет бүтти—1921 жыл.
19	Воск.	Јерди албатаа тэкши кэээр декрет чыкты (јэр иштээр улуска бэрэр закон)—1918 жыл.
20	Пон.	Совхозтор болзын дэл, декрет чыкты—1919 жыл.
21	Вторн.	Ленинградта университет төзөлдди—1819 жыл.
22	Среда.	Мөгин акча чыгарар декрет бүтти—1924 жыл.
23	Четв.	Кызыл Черүдин күни.
24	Пятн.	Совет башкаруу Германия жуулашпай токтоор јөбинэ кирди—1918 жыл.
25	Суб.	Немецтардын јэр казар ишмэкчилери көдрө түймэгэни—1919 жыл.
26	Воск.	Грузия јериндэ Совет башкаруу турган—1921 жыл.
27	Пон.	Минскайда РСДРП-тин башкы жууны болды—1898 жыл.
28	Вторн.	РСФСР Афганистан-ла јөптү јадар бичик этти—1921 j.
29	Среда.	

Учурлу күндөр: 23 —Кызыл—Черүдин күни.

Айл-јуртты, мал-ашты страховать эдэр учуру.

Дэрэмнэ јэрлэрдэ өрт көп чыгып, јоктү улустың айлы-јуртты күйүп калат, албаты оноң улам түрөп јоксрап јат. Айдарда бистин Совет башкаруу албатаа болып айлу айлды—јуртты албаты текши кыйалта јок страховать эдэр эткэн. Орто јаткан өрөкөнниң айлы—јурттын үч үлүдин бир үлүүнэ бодоор, төлөөргө јэңил болзын дэп, јэтрэ баазына бодөп үзэри страховать эдэр күүндү кижиле үзэри аил—јурттын чын тураа базына страховать эдэр учурлу. Јеткэр болып, аил—јурт Отко күйзэ госстрах бодөп койгон баазын төлөп бэрэр.

Малга кандый кэзим кыргын оору табылганда база сүрэкэй албаты түрөйт. Малдыҥ јоонын база кыйалта јок страховат эдэрип Областың совет јууны, эмэээ Областың Исполкомы башкар ар, јөптөөр. Аш-краны база страховать эдэр. Малды ашты база түңгэй баазын јабызада бодоор, чын баазына страховать эдэр күүндү кижиле үзэри бааны бойы күүни-лэ коштырар.

СССР ичиндэ Госстрахтын Öртөп страховать эткэн крестьяндардыҥ аил—јурттары 19.600.000 једип туру Көдрө СССР-да 33 миллион јоон уй страховать эткэн, 15 миллионноң ажра јылкы мал, 68 миллион аш-кра страховать эткэн.

Кижиле бойын страховать эдэр күүндү болзо, страховать эдэр. Öлгөн кийниндэ бала-барказына мынча акча бэрзин дэп, эмэээ канча јылдыҥ бажында бойы өлөр эдип страховать эдэр,

Мал-аш—кандый јөбөжө кожылган болзо, эмэээ корогон болзо, страховой агентка угузуш турар кэрэк. Јон-ла страховать эткэн болзо, аил—јурттын, мал-аштын тоозын чиккэ бичидэр кэрэк, оноң өскө булгак болор, алгадый акчаны казнадан алып болбой калардан магат јок.

Айдык жаңызы, эскизи.	ТУЛААН АЙ	Тулаан айдык 1-ны куйниинде.
6 числодо ак—талын		6 ч. 53 м. кун чыгар.
14 " 7 эски.		17 ч. 34 м. кун ажар.
21 ай жаңгырап.	31 кун.	Туштын узагы 10 ч. 41 м. Туннин узагы 13 ч. 19 м.

Чис- сло лор	Кундер	Революциянык учурлу кундери.
1	Четв.	Россияда типография жаңы-ла табылган кун—1564 жыл.
2	Пятн.	Коминтернат эң башкы жууны ачылган—1919 жыл.
3	Суб.	Германия-ла Бретскайда жуу тооктор жон бичиккэ кол салган—1918 жыл.
4	Воск.	Россия јериндэ крестьяндарды помещиктардан ай-рыган—1861 жыл.
5	Пон.	Государственный Дума турар эдип манифест чы-гарды—1906 жыл.
6	Вторн.	РСДРП(б.) VII-чи жууны ачылды—1918 жыл.
7	Среда	Народный судтардын декреди чыкты—1918 жыл.
8	Четв.	Јар устунинг уй улустарынын кунни. РКП(б.) X-чы жууны—1921 жыл.
9	Пятн.	РСДРП-ти РКП дэп адаган—1918 жыл.
10	Суб.	Украинанын Шевченко дэп, поэт кижизи олгон—1861 ј.
11	Воск.	Совнаркомды Москваа кочурген. 1918 жыл.
12	Пон.	Каанды, каанын башкаруун чыгарган кун.
13	Вторн.	II-чи Александр каанды олтурган—1881 жыл.
14	Среда	К. Маркс олгон.—1883 жыл. Кодро Россиянын IV-чи жууны—1918 жыл.
15	Четв.	Николай Романов каан ширээзинег тайкылган—1917 ј.
16	Пятн.	Я. М. Свердлов олгон кун—1919 жыл.
17	Суб.	Учар машинаны чэнэп эң баштап учкан—1794 жыл.
18	Воск.	Парижтыг Коммуназынын кунни, РКП-нин VII-чи жууны—1919 жыл.
19	Пон.	ЦИК-тын председатели н. Нариманов олгон—1925 ј.
20	Вторн.	Вексель (алым) кэрэгиндэ эжи закон чыккан—1922 ј.
21	Среда	Н. Романовты билэзи-лэ арестовать эткен—1917 жыл.
22	Четв.	Нок Ленин Россия јериндэ эң баштап куучын айт-кан, адын Карнов дэп, аданган—1906 ј.
23	Пятн.	Кызыл чэрүдэ турган улустын кразын тартып ажын чачып бэрзин дэгэн декрет чыккан—1922 жыл.
24	Суб.	Корниловтын чэрүүн (актарды) баскан—1918 жыл.
25	Воск.	Благовешение.
26	Пон.	Германияда компартия баштадып ишмэкчилэр туймээн чыгарган—1921 жыл.
27	Вторн.	РКП(б.) XI-чи жууны—1922 жыл.
28	Среда	Кандый-ла аш-курсақты јайым садар дэкрэт—бичик чыкты—1921 жыл.
29	Четв.	РКП(б.) IX-чы жууны—1920 жыл.
30	Пятн.	Калининды ВЦИК-ка председателъга туткан—1919 ј.
31	Суб.	Исаак Ньютон дэп, јаан ууэрэнган кижи олгон.—1927 ј.

Тулаан айда иштэбэс кундэр: 12-Кааннын башкаруун чыгарган кун, 18 Партияжтыг Коммуназынын кунни.

Кооперативтын учуры.

Канча жүзүн кооперативтардын төстү албатаа тузалузы мындый:

1. Мал-аштын, база акча бэрэр кредиттын кооперативтары;
2. Жоннын ичиндэ албатаа нэ-лэ кэрэктү таварлар јәтирэр кооперативтар;
3. Кандый-ла оок-тээк иш иштээр кооперативтар болор.

Бу уч жүзүн кооперативтардын албатаа эн артык тузалузы мал-аштын база кредиттын кооперативтары болор.

Мал-аштын кооперациязы јок јойу улусты бириктирип мал-ашты јарандыарга, көдүрөргө болышту, база өмө-лө ол кооператив кандый-ла жүзүн машиналар алдыар, јакшы үрэн аш алдыар, укту јакшы мал азраарга болыжар.

Кредиттын кооперативы—албатаа акча улээр, албаты оноң акча алып кандый-ла кэрэгинэ тудунар. мал-ажын јарандыар, айдарда кижии јиир байларга алымга түшпэс.

Жоннын кооператив лавказы—јоктулар-ла орто јаткан улусты бириктирип, туура садучылар-ла туружуп јат. Жоннын кооперативтары јонго кэрэктү таварлар, оок-тээк тудунар—кабынар нэмэлэр экэлип турар, айдарда туура садучылар албаты јири токтоор, дэрэмнэнин албатызы талкап—тутканын городко бэрэр, городтын ишмэкчилэри иштэгэн таварларын дэрэмнэнин албатызына таркадар, оноң улам город-ла дэрэмнэ биригэр, крестьяндар-ла ишмэкчилэр биригэр јол кооператив болор.

Оноң бэри јүс јыл ашты Англияда ишмэкчилэр эн башкы жоннын кооперативтын лавказын эткэн. Кооперация дэгэни өскө албатынын тили, „албаты бириккэн кэрэк“ дэгэн сөс болор.

Көдрө СССР-да 1927 жылдын Улүүргэн айдын башкы күнүнэ жоннын кооператив лавкалары 21.023 болгон, ол лавкалардын члэндэри 3.529.102 кижии болгон. Ол кооперативтардын јөбжөзи—акказы Төс союзтын 40 миллион салков. бойынын акказы база 136 миллион төлүгэ алган акча, Губерләрдин союзтарынын акказы 108 миллион салковой төлүгэ алганы 388 миллион салк. дэрэмнэләрдин кооперативтары 138 миллион салк. 128 миллион салковой төлүгэ алган акча.

Айдың жаныз 5, эскизи

5 числодо ак толык,
13 „ 7 эскизи,
20 „ ай жонгыар.

КАНДЫК АЙ

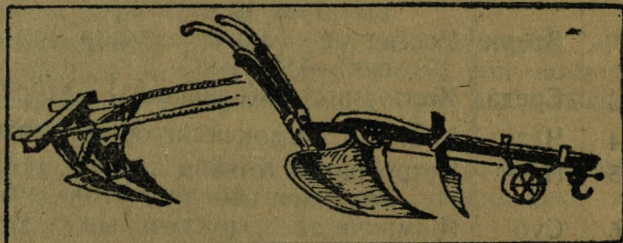
30 күн.

Кандык айдың 1-иы күни:

5 ч. 32 м. күн чыгар,
18 ч. 38 м. күн ажар,
Туштин узагы 13 ч. 06 м.
Түннин узагы 10 ч. 54 м.

Чи-сло-лор.	Кундер	Революциянын учурлу күндери.
1	Пон.	Көдрө Россиянын кооперативтарынын башкы жууны—1917 жыл.
2	Вторн.	Россия энг башкы тәмир јол ачылды (Царско-сел)—1836 жыл.
3	Среда	Халтурин-ла Желваковты өлтүргән—1882 жыл.
4	Четв.	Ковнодо ишмәкчиләр оромго чыгып түймәгән—1903 ј.
5	Пятн.	Петроградта Кочкор айдың түймәзинә өлгөн 1.382 кижининг сөөгин жууган—1917 жыл.
6	Суб.	Ишмәкчи-лә крестьяннын Милициязынын декре-ди—1919 жыл.
7	Воск.	Аш-курсактынг кооперациязын эдәр декрет чык-ты—1921 жыл.
8	Пон.	Цюрихтан В. И. Ленин Россия јаар јана атанды—1917 ј.
9	Вторн.	Полтава губердинг крестьяндары түймәгән -1902 жыл.
10	Среда	Гәнуә-да конференция жуун башталды—1922 жыл.
11	Четв.	В. И. Лениннын оору јаанаган дәп, бичик чыкты—1923 ј.
12	Пятн.	Москвадагы анархистардынг мылтыгын айрыды—1918 ј.
13	Суб.	Г. В. Плеханов Россияга јанып кәлди—1917 ј.
14	Воск.	Орустын уүрәнгән кижизи Ламоносос өлгөн күн—1765 ј.
15	Пон.	II-чи Александр каанды өлтүргән учун Желябовты, Перовскайды, Кибальчичты, Михайловты, Руса-ковты өлтүргән—1881 жыл.
16	Вторн.	В. И. Ленин Россия јәринә кәлгән—1917 ј.
17	Среда	Ленада ишмәкчиләрди аткан күн—1912 жыл.
18	Четв.	Кубанда Корнилов генералды өлтүргән—1918 жыл.
19	Пятн.	Кишнәвада еврейләрди тоногон—1903 ј.
20	Суб.	Монгол алднанг башкару болып айрылган—1921 ј.
21	Воск.	Бакуда ишмәкчиләр өрөмго жуулып түймәди—1905 ј.
22	Пон.	В. И. Лениннынг чыккан күни—1870 ј.
23	Вторн.	Москвада восточный албатынынг универсидеди
24		бүтти—1921 ј.
	Среда	Дублинда (Ирландияда) түймәән болды—1916 ј.
25	Четв.	Лондондо РСДРП-тинг III-чи жууны болгон—1905 жыл.
26	Пятн.	Тәкши албатыны чәрү уүрәдүүнә урәдәр декрет—1918 ј.
27	Суб.	Кол иштәргә больжар декрет чыккан—1919 ј.
28	Воск.	Ату чуулу уүрәнгән Тимирязев К. өлгөн күн—1920 ј.
29	Пон.	Азербейджан республика болып јарланды—1920 ј.
30	Вторн.	Россияда камчы јангы токтооткон—1863 жыл.

Кандык айда иштәбәс күндәр: 15, 16 числордо „Пасха“.

Аш-Кра иштээри.

Аш јакшы чыксын дэээ, краны сүрэкэй јакшы иштээр, тэрэг сүрэр кэрэк, айдарда бистин алтай улустын агаш салдазы, абылы јерди јакшы иштээргэ јарабай туры, аш кра иштэй јарандыар санаалу киж и тэмр салда алар кэрэк, јангыс өрөкө чыдабаза 6—7 өрөкө биригэлэ өмөлөжип алар кэрэк. Ашты јарандыар база бир тузалу нэмэ машина—үрэн чачар сеялка болор. Кол-ла чачкан үрэн-аштын бир канчазы јердин үстүнэ артар, кушка јэм болор. бир јэргэ көп койу чачылар, бир јэргэ суйук чачылар, айдарда аш чоокурлу чыгып јат. Урэн чачар машина, үрэнди јолдоп јердин алтына бир лэ кэмине чачып барар, ол үрэннэг јангыста аш јердин үстүнэ артпас, сеялка-ла чачкан аш кагнган коркыбас, нэнинг учун дэээ тэрэг јердин чыгына чачылып јат. Ондый машиналар база баалу эки-јангыс киж и аларга күч болор, ондый машиналарды јон-ла алдырар кэрэк, эмэээ бир канча улус биригэлэ артель-товарищество эдэр кэрэк. Ондый бириккэн товариществоларга машиналарды колголу сонјалу бэрип турар.

Чачарга јазаган үрэн ашты сүрэкэй түрүүн, өскүрүп талдап чачар кэрэк, база ол үрэн ашта ачу-от, аштын кара тады, казак-от база кандый-ла көп-өлбүннэг үрэн и кожылбазын дөп сүрэкэй кичээр кэрэк. Урэн—ашта кара тат (головня) бар болзо, урэн—ашты сүрэкэй аруулаар сортировка дөп, машина бар, онын баазы 70 салкоойдан өрө 300 салкоойга јетирэ болор. Ол машинаны базада бир јурт улус, 20-30 өрөкө биригэлэ алдырза јараар, јангыс машина бир дэрэмине болор, јангыс киж и алднан аларга арай күч нэмэ. Өмөлөшкөни качанда јэнгил албатаа тузалу болор. Урэн—аштын кара тадын (головняны) өлтүрөтөн нэмэ формалин болып јат. Урэнди формалин-ла (корон-ла) јунып, сүрэкэй јазаар кэрэк. 7 көнөк сууга бир шил формалин урар, онын кийниндэ үрэн—ашты оны-ла јунар. Ол формалинды база јон-ла алдырза јакшы.

Айдын жаңызы, эскизи

4 числодо ак—толын.
12 „ 7 эски.
19 „ ай жаңыраp.

КУУК АЙ

31 күн.

куук айдын башкы күни.

4 ч. 18 м. күн чыгар,
19 ч. 37 м. күн ажар,
түштин узагы 15 ч. 19 м.
түннинг узагы 8 ч 41 м.

Чи-сло лор.	Күндөр	Революциянын учурлу күндери.
1	Вторн.	Интернационалдын күни. Англиянын ишмәкчиләри түймәэн башгады 1926 жыл.
2	Среда.	Эң баштап книганы кәпкә бәзип чыгарган —1563 j.
3	Четв.	Большевиктар жуудагы чәрүди жуулашпай токтоозын дәп, бичик чыгарды—1917 j.
4	Пятн.	Англияда көдрө ишмәкчиләр түймәгән—19 6 j.
5	Суб.	Карл Маркстын чыккан күни 1818 j.
6	Воск.	Патриарх Тиходны жаргаа тутканы—1922 жыл.
7	Пон.	А. Попов радио-телеграмма тапты- 1895 j.
8	Вторн.	К. Любкнехты, Р. Люксембургты өлтүргән улусты, мэкә жаргы эдип, арай-ла актабаган—1919 j.
9	Среда.	СССР-дә эң баикы субботник—1919 j.
10	Четв.	Жаңыс мал-аштын налог каланнын декреди—1923 j.
11	Пятн.	Германияда социалисттарды истээр закон чыккан--1887 j.
12	Суб.	Англиянын генеральный соведи түймәэнди токтооты—1926 жыл.
13	Воск.	Көдрө Россиянын III-чи совет жууны—1925 жыл.
14	Пон.	Большевиктардын „Прелетарий“ дәп, газ. 1-кы № чык.-1905 j.
15	Вторн.	Французтын компартиязынын башкы жууны--1921 j.
16	Среда.	Революц Балашевты Шлиссенбургта өлтүргән—1902 j.
17	Четв.	Крестьяндардын депутаттары эң башкы жуунга кәлди—1917 j.
18	Пятн.	Кижн күчин коруулар Инспекциянын декреди—1918 j.
19	Суб.	Генуэзиядагы конференция-жуунды токтооткон 1922 j.
20	Воск.	А. Ульяновты (Лениннын агазы) база өскө улусты III Александр каанды өлтүрәргә санаган учун жаргылай-ла өлтүргән (бууган)—1887 j.
21	Пон.	Невской заводто (петербург) ишти токтооты—1871 j.
22	Вторн.	Парижтын Коммунизынын калганчы жууни—1871 j.
23	Среда.	РКП (б) XIII-чи жууны ачылган—1924 жыл.
24	Четв.	Одессада түймәэн башталган—1906 j. Вознесение.
25	Пятн.	Чехо-словактар удурлажып жуу баштаган—1918 j.
26	Суб.	ВСНХ эң башкы жууны—1918 j.
27	Воск.	Орустын кәрәптәри Цусимнын јанына божоды—1905 j.
28	Пон.	Парижтын Коммуназы бастырып јәндиргән—1871 j.
29	Вторн.	Кол-ла иштәгән оок нәмәни јайым садар декрет—1921 j.
30	Среда	II-чи Николай каан ширее базар тушта канча муң улусты ат-ла бастырган—1896 жыл.
31	Четв.	Г. В. Плехановтын өлгөн күни—1891 жыл.

Куук айда иштебес күндәр: 1—Интернационалдын күни
24 —„Вознесение“.

Мал азраар мааланыг ажын чачар кэрэн.

Бистиг алтай јэринэ тэкши аш чыкпас, оног өскө, јерди јакшы кичээп иштэбэй турган учун аштын чыгыжы база коомой болып јат. Алтайдын јериндэ мал көп азрап јат, айдарда ол малдын ышкыда јиир өлөнгү јылдын зайын тутап, аш-сула јок болып көп мал арыктап, јудап, өлүп јадат.

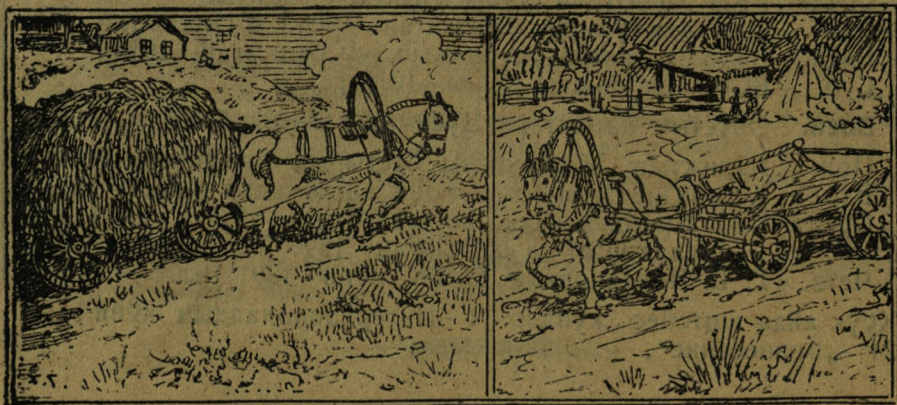
Мал азраар мааланы сүрэкэй кичээп иштээр кэрэн, база картошко көп салар кэрэн.

Картошко дэгэн аш кандый-да јылда бүтпэй калбас түжүмдү; бир кра јэрдэн 500-600 пуд казар. Айдарда бир крадаг бүткэн картошко 100-120 пуд сулаа эмээ арышка бодолор. **Онын учун картошко аштан үч салза астамду, түжүмдү болып јат.**

Оног өскө мал азрайган мааланыг аштары бар, база сүрэкэй түжүмдү болор. Мал азраар чалкан (турнпис) свекла, марковь, брюква дэгэн аштар бар, оморды јакшы јазап јакшы јергэ отургусса, чачса бир кразынан орто тоого 3,000 пудтан алар. Ол үч мун пуд чалкан свекла 1000 пуд сүрэкэй јакшы борјон (клевер) өлөнгү бодолор, эмээ 200-250 пуд сулаа бодолор. **Айдарда, ондый мал азраар мааланыг аштары сула-ла арыштан үч дөрт салза артык бүдэр, астамду тузалу болып јат.**

Турнэпстыг үрэни оок болор; кра јергэ 8-10 мынта чачар; кооперативтарда мынтазын 50-60 гкчадаг садып јат. Чэнэп көрөргө онын бир-лэ мынтазын чачып көрөр кэрэк. Оны чачарда база огырчынын грядозындый грядаларга куммакка кожоло чымчып чачар; бир калбак турнэпстыг үрэнинэ үч калбак кумак кожор.

Јааштын кийниндэ күнгө гряданыг үстү када бэрзэ оны оодо соголо катап үрэн чачып койор, оног өскө чыкпай калар. Јэрдэн чыгып көдүрүлгэн кийниндэ оны одоп турар, ортолорын ырадып јууктарын суйуда јулып салар; ортолоры 7-8 вершок болзо јаан өзөр. Ол турнэпсты уй сүрэкэй јиир, сүт көп түжэр, чочко коркушту сэмирэр. Јылкы мал база сүрэкэй јиир.

Айдын жагызы эскизи. 3 числодо ак—толын, 11 " " 7 эски 17 " " ай жагырап	КУЧҮ УЙЗҮ АИ 30 КҮН.	Күннинг узагы кучу уйзү айдын 1 күн. 3 ч. 24 м. күн чыгар. 20 ч 34 м. күн ажар. Туштин уз. 17 ч. 08 м. Түннинг узагы 6 ч. 52 м.

Чи-сло лор.	Күндөр	Революциянын учурлу күндери.
1	Пятн.	Маркс-ла Энгальс „Новая Рейнская Газета“ дэп, газет-ты тözөди—1848 жыл.
2	Суб.	Жэр үстүниң коопер. баштапкы жууны—1907 жыл.
3	Воск.	Петербургутын тавар согор Невской фабр. ишти иш-мэкчилэр токтоотты—1870 жыл.
4	Пон.	Каширскаяда электростанция бүткэн—1922 жыл.
5	Вторн.	Ленинградта ишмэкчилэр түймэп ижин токиштэбэй токтооты—1896 жыл.
6	Среда.	А. С. Пушкинын чыккан күни—1799 жыл.
7	Четв.	Орустын күн тал түштигиндэги ишмэкчилэрдиг II-чи Союзын жарглады—1881 жыл.
8	Пятн.	Паровоз таап жазаган Стефансоннын өлгөн күни—1781 жыл.
9	Суб.	Үй улустын башчызы К. Самойлова өлди—1921 j.
10	Воск.	Укту жылкы-мал азраар керегиндэ кодрө Россия-нын жууны болды—1924 j.
11	Пон.	ВЦСПС Кыдаттын түймээндү јеринэ ишмэкчилэргэ болшы эдип 50.000 салков. акча ийди—1925 j.
12	Вторн.	ВЦИК јоктулардын Комитедынын декредин чыг.—1918 жыл.
13	Среда.	Белостокто ишмэкчилэр түймэди—1898 жыл.
14	Четв.	Иштээр күнди 11½ ч. эдип закон чыгарган—1897 j.
15	Пятн.	Декабрьстардын јаргызы башталган күн 1826 жыл.
16	Суб.	Стенька Разинды јаргылап өлтүргэн—1671 жыл.
17	Воск.	Коминтернанын II-чи Конгресс-жууны—1920 жыл.
18	Пон.	Коминтернанын V-чи когресс-жууны—1924 жыл.
19	Вторн.	Саратовта тэмир јолдын устары түймэди—1901 жыл.
20	Среда.	Нёк. Володарскаяды өлтүргэн күн—1918 жыл.
21	Четв.	Петербуркта баштапкы албатынын школы бүт- 1783 j.
22	Пятн.	Коминтернанын III-чи конгресс-жууны—1921 жыл.
23	Суб.	Лондондо түймээн болды—1905 жыл.
24	Воск.	„Политика кэрэгиндэ түрмэдэ отург. улус соккон—1903 жыл.
25	Пон.	К.-Маркстын „Капитал“ дэп, башкы книгазы чыкты—1867 жыл.
26	Вторн.	Базарларга жылкы-мал сатпас тудуулу этти—1808 жыл.
27	Среда.	„Потемкин“ дэп, кэрэптэ чэрүлэр түймэди—1905 j.
28	Четв.	Версальда жуулашпас јөп бичик бүтти—1919 жыл,
29	Пятн.	Јаан фабрик заводторды госуд. алар декрет—1918 j.
30	Суб.	Совет жууны ВЦИК эдэр јөп, бичик бүдүрди—1917 j.

Күчү уйзү айда иштэбэс күндэр:

3— „Троица“, 4)— „Духов день“.

Мал азраар Өлөндөр краа чачары.

Мал азраар Өлөндөрдү кралап чачары база сурэкэй кэрэктү тузалу нэмэ.

Өлөндү кралап чачары аштаңда астамду оны албаты билбэй жат. Аш бүтпэс јэрлэргэ клевер, тимофеевка дэп, Өлөндөр чачар болзо, аштаң-да артык тузалу болор. Онойып кралап эткэн Өлөң мал азраарга аштаңда тутак эмэс, сүрэкэй ток болор. Клевердин бир кэзигин Өнөтийн үрэнгэ артырып алза, оноң-да артык кирэлтэлү болор. Клдвердын бир кра јэринэн 15-20 пуд үрэн согып алар, онын үрэни баалу пуды 15 салковойдон төмөн болбос, кра јэрдін үрэнин сатса 250 300 салковойго јэдэр айдарда 2-3 кра буудай аштын бодолы болор, оо узэри Өлөңи малга азрал курсак болор. Јаңыс-ла онын баазы јааны түзалу эмэс, клевер, тимофеевка дэп, Өлөндөрдү чачкан эски күзлэ јаранып жагырып калар, Өлөңни кийниндэ кандый-да аш салза айканынан ажра бүдэр. Краа чачар Өлөндөрдін кажызы кандый-ла быјар Өлөндөрдү Сак Өлөңди, казак-отты, ачу отты) базып барар, кааннан коркыбас. Сүрэкэй јут јылда аш суулыгып бүтпэй калганда, чачкан Өлөндөр там јаранып бүдэр. Аштаң куру калза Өлөңнөң ордын бүдүрүп јадар. **Мал азраар Өлөндөр ничээп чачкан Өркө Өңдөңөр, малы Өңник, ток болор.**

Клеверды бир кра јэргэ бир бутка јуук чачар. Клеверды баштапкы јылда чачса жаңыс бойын чачпас сулаа эмээз арышка кожып чачар; чачкан јылда чабарга јарабас, экинчи јылында клеверди јай күс эки катап чабар кра јэрдэн 250-300 пуд Өлөң болор, база соңгы јылда 200-250 пуд чыгар, учунчи јылда 100 150 пуд Өлөң чабар. Онын кийниндэ онын ордына аш салар. Клевердын 2 пуды бир пут сулаа бодолор; айдарда клевердын бир кразы 4 кра сулаа бодолып јат.

Ол клевердын тузалузын билэргэ чэнэгэн кижини бир кичинэк јэрдү чэдэндэй-лэ күскүдэ парга чачар кэрэк; парга чачса клевердин үренинэ аш кошпос, бойын чачар. Онойып бир эбэни эрди иштээ чын түжүмдүүн јарт билэр эдэ.

Айдың жаңызы, эскизи.

3 числодо ак—толын

10 " 7 эски.

17 ай жаңыар.

ЖААН ҮЙЗҮ АЙ

31 күн

Жаан үйзү айдың 1-кы куйинде.

3 ч.20 м күн чыгар.

20 ч. 42 м. күн ажар.

Түштин узагы 17 ч. 27 м.

Түннин узагы 6 ч. 33 м.

Чи-сло-лор	Кундер	Революциянын учурлу күндери.
1	Воск.	СССР Конституциясын (төс законун) жөптөгөн байрам күн
2	Пон.	„Земля и Воля“ дөп, партиянын Вороне жта жуулган жууны—1879 j.
3	Вторн.	Москвада профсоюзтардын башкы жууны болгон—1921 j.
4	Среда	Көдрө Россиянын V-чи Совет жууны Москвада—1921 j.
5	Четв.	Көдрө Россиянын учительдарынын (уурэддүчилөр) жууны—1918 жыл.
6	Пятн.	СССР дин күни. СССР-дин Конституция-законун жөптөгөн—1923 жыл
7	Суб.	Жэр Устүниг кооперативтарынын күни.
8	Воск.	Гострах кэрэгиндэ СНК декрет чыгарган—1922 жыл.
9	Пон.	„КИМ-нын“ Москвада экинчи конгрессе-жууны—1921 j.
10	Вторн.	Төс жөрдэ мал аштын банканы ачылды 1924 j.
11	Среда	Жэр Устүниг комунист үй улустын 3-чи жууны, Моск. 1924
12	Четв.	Литвала жуулашпас жөп бичик бүткөн—1920 j.
13	Пятн.	Лондонда Герцен-ла Огаревтын „Колокол“ дөп га-зедини 1-кы № чыккан.
14	Суб.	II-чи Интернационал Күүк айдын 1-кы күнин жэр Ус-түндэги ишмөкчилөрдиг байрамы болзындөгөн—1889 j.
15	Воск.	„КИМ“ нын IV конгресс-жууны—1924 j.
16	Пон.	Екатеринбургта Романов Николайды атткан—1918 j.
17	Вторн.	Времен. Правительство ишмөкчилөрдиг түймээниг токтоодып жуулажып турган тужы—1917 j.
18	Среда	„Правданын“ редакциясында типограф. чачкан—1917 j.
19	Четв.	III-чи Интернационалдыг жууны (конгресс)—1920 j
20	Пятн.	Керенский Ленинды, Дзержинскийды тутсын дөп, при-каз-бичик бәрди—1917 j. Озержинский өлди—1926j.
21	Суб.	1-кы Госуд. Думаны токтооткон 1906 j.
22	Воск.	Верховный суд декабристарды жарглады—1826.
23	Пон.	1-кы Госуд. Дума Выборгскийдаг бичик чыгарды—1906 j.
24	Вторн.	Челябинскийды Кызыл Чөрү алды—1919 j.
	Среда	Декабристарды: Пестельды, Рылээвты, Муравьев-Апостолды, Бестужев-Рюминды, Каховскийды жаргылайла өлтүргөн күн—1826 j.
25		
26	Четв.	Тифлиста көдрө түймээн башталган—1903 j.
27	Пятн.	ЦК РКП. көдрө партианы аруулап, чөктөр дөп, жар-лады—1921 j.
28	Суб.	Каандардын жаан жуу башталган күн—1914 j.
29	Воск.	РСДРП-тиг II-чи жууны (Брюссель) Лондон—1903 j.
30	Пон.	В. И. Ленин границаныг ары жанына атанган—1900 j.
31	Вторн.	Венгрияда Совет башкаруун чачкан—1919 j.

Жаан үйзү айда иштөбөс күндөр: 6—СССР-дин.

Конституциязынын күни.

Уй, малдын угун жарандыраы.

Бисинг Алтай јэрининг уйларынын сүди сүрэкэй ас болып јат. Сүттинг азы уйдын коомойынан, сүт јогынан болып јат дэбэгэр.

Малда коомой јок, мал азраган ээзиндэ коомой бар болып јат. Ол-ла сүди ас уйды сүрэкэй кичээп азраза, јулуга тутса-база өскө уй боло-бэрэр. Онынг сүди-дэ, эди-јуузы-да көптөй бэрэр.

Бистинг алтай укту уйды сүттү эдип жарандырага өскө кааннын јэринэнг укту јаан букалар кэрэк јок, албаты јон биригэлэ товариществолар эдип уй-малды азраарын кичээп, јылулаарын кичээп, агрономнын јөби-лэ азраза, аяк сүттү алтай уй көнөк сүттү болор.

Онойып јон биригип уйдын угун жарандыра эби мындый учурлу:

1. Јадагай чэдэнди токтоодоло туйук, јылу кажагандар эдэр кэрэк.

2. Уйды өлөн салгышка азраар кэрэк.

3. Кажаган-чэдэнди ару-чэк тудар кэрэк.

4. Уйдын курсагын кэмдип, өйлөп бэрэр кэрэк.

5. Саламнын ордына-клевер-өлөн-лэ азраар кэрэк.

6. Мааланын чалканын, свеклазын, морковын бэрэр кэрэк.

7. Уйдын курсагына аштын жармазын, кэндрэштинг шагын, суланын кулурын кожып бэрэр кэрэк.

8. Уйларга буканын јакшызын салар кэрэк.

9. Торбок-кунан букаларды уйга салбас кэрэк, онон кэнјэ бозу бүдэр.

10. Уйды күскүдэ төрөдөр кэрэк, күски бозу өнжик болор.

11. Уйдын бозузын јаштаг тургуза курагылатпай јакшы азраар кэрэк.

Уйды онойып кичээзэ, јон улус биригип товариществолар этсэ уй-мал јаранар, ондый товариществоларга казна-да болыжар, сонгоо акча бэрэр узак сакылталу болор.

Алтайдын јылкы малын база онойып кичээп жарандыра кэрэк.

Јылкы малдын угун жарандыра азралын, онынг кийниненг јүрэрин сүрэкэй кичээр кэрэк.

Кулунды сүрэкэй јакшы азраар кэрэк.

Дэрэмненин јоктуларын јакшы укту јылкы мал азраарга бириктирэр кэрэк.

Бэни јакшы айгырга салар кэрэк, тай айгырларды малга кошпос, эмээзэ кэстирип турар кэрэк.

Јон ичиндэ јакшы айгыр тудар кэрэк, оок-тобыр бойдон айгыралды јон-ла приговор эделэ, малга јоон бэлэргэ коштырбас кэрэк.

Ол кэрэккэ јон тэкши болыжар кэрэк, айдарда јылкы мал јаранар.

Айдын эскизи, жаңызы	КҮСКИ КУРАН АЙ 31 күн.	Куран айдын 1-кы күни.
1 числодо ак—толын.		4 ч. 04 м. күн чыгар,
8 „ 7 эски.		20 ч. 08 м. күн ажар,
15 „ ай жаңгырап.		түштин узагы 16 ч. 04 м. түннин узагы 7 ч 56 м.

Чис- сло лор.	Күндөр	Революциянын учурлу күндери.
1	Среда.	Кронштатта, „Память Азова“ дэп, кэрэптэ матростор түймэди—1906 j.
2	Четв.	Германия Россияга јуу јарлады—1914 j.
3	Пятн.	Германия Францияга јуу јарлады—1914 j.
4	Суб.	Көдрө Рассейдин РКП(б) јууны—1924 j.
5	Воск.	Ф. Энгельстын өлгөн күни—1895 j.
6	Пон.	Москванын фабрик-заводтары тэкши иштэбэс забастовка јарлады—1906 j.
7	Вторн.	Галицияда В. И. Ленинды арестовать ээтти—1914 j.
8	Среда.	РСДРП тин Петроградта VI-чы јууны—1917 j.
9	Четв.	Англияда „Совет Действия“ дэп. партия төзөлдү—1920 j.
10	Пятн.	Лозанскайда јуулашпас јөп бичик бүтти—1923 j.
11	Суб.	СНК нэптын постановлениясын јарлады—1921 j.
12	Воск.	Белостокто казактар-ла полиция 36 киж и олтурди база көп улусты шыркалады 1905 j.
13	Пон.	Москвада „Көдрө Россейдин крестьяндарынын Союзы“ бүткэн—1905 j.
14	Вторн.	Бакуды Англиянын чэрүү алды—1918 j.
15	Среда.	Италияда социалист партия бүтти—1892 j.
16	Четв.	Амстэрдамда II-чи Интернационал. 7-чи јууны—1907 j.
17	Пятн.	Ригада Польша-ла јөптөжөр эрмээк башт.—1920 j.
18	Суб.	Ревелда матростарды атклаган күн—1909 j.
19	Воск.	Москвада Көдрө Россиянын мал-аштын выставказы ачылды—1922 j.
21	Пон.	Кронштатта матросторды аткан—1906 j.
22	Вторн.	Варшавада Гибнэр, Рудаковскай, Кинэвский дэп, коммунистарды аткан—1925 j.
23	Среда.	Албаты учун турушкан: Лизогубты, Губарэвты, Давыденконы јаргылап өртүргөн күн—1878 j.
24	Четв.	Карл Либкнехты јууды токтоотсын дэгэн учун дөрт јылга түрмээ отурап этти—1916 јыл.
25	Пятн.	386 крестьяндардын јаргызы бүтти—1925 j.
26	Суб.	Министр Столыпинды өлтүрүп болбой калды—1906 j.
26	Воск.	Москвадагы түймээнди баскап ген. Минаны өлтүрди—1906 j.
27	Пон.	Кэрчи дэп, јердэ ишмэкчилэр түмээн чыгарды—1903 j.
28	Вторн.	Копенгагенда II-чи Интернационал јуун этти—1910 j.
29	Среда.	Италияда ишмэкчилэр фабрик-заводторды блаады—1920 j.
30	Четв.	В. И. Ленинды өлтүрөргө кара санады, нөк Урицкайды өлтүрүп койды—1918 јыл.
31	Пятн.	В. Лоссаль дэп, киж и өлгөн—1864 j.

Күски куран айда иштэбэс күндөр: 6—„Преображение“ 15—„Успенне“.

Г. П. Б. в АНГР.
ОБЯЗ. ЭКЗ.
1928.

Малдын курсагы, азралы.

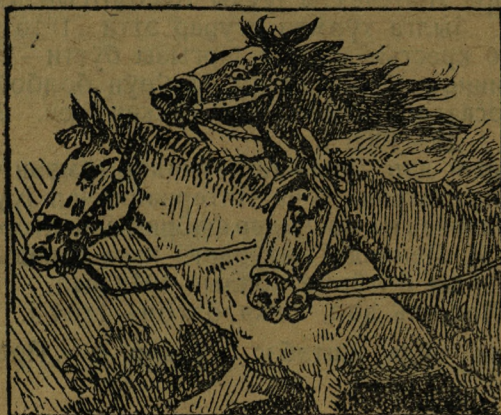
Шак. Сүрэкэй ток, арбын, баазы јәнвил малдын курсагы—кэндрэштин, күделинин бажынын шагы. Кэндрэштэн, күдәлидэн сарју соккондо арткан шагы малга коркушту ток курсак болор. Бир мынта шактын дөрт үлүдиг үч үлүзи бир мынта сулаа турар, 1 мынта шак 3 мынта клевер—өлөнгө бодолор, эмээ 4 мынта јакшы борјон—өлөнгө бодолду. Малдын курсагына тудуш-ла шак кожып азра-за мал сүрэкэй сәмирәр, уйдын сүди көп болор. Мал азраар киж и ол шакты кичәеп бәләтәгәдий, чәнәп көргөдий.

Малды кэмдип азраары. Кандый-да малдын јиир курсагын биләр кәрәк, кемдип азраар кәрәк. Бистин мал азражыбыс нә-дә аайы јок: бир күндә өткрө көп бириләр, бир күндә куру туруп ка-лар. Уй-малдын курсагын кәмјип бәргәни јакшы, мал јиир маала ажын, јарма, шак, картошко кожып азраар кәрәк, јағыс өлөң, эмә-зә јағыс салам уйга курсак болбос, болзо-да крәлү болор.

Уйды јазап азраарга онын кәмјүүн биләр кәрәк, база кандый азрал-курсакты канча крәәлүдән бәрәрин биләр кәрәк, база бир аз-ралды база бир азрал-ла солый бәрәрин биләр кәрәк. Бир айда јакшы клевер-өлөң-лө азраган болзо, база бир айда клевер божо-гон, јалаң салам артар. Айдарда, клевердын ордына канча крәслү салам бәрәр? Оны биләр кәрәгиндә малга бәрәр курсактарды бир мынта сулаа түңгәйләйлип. Бир мынта сулаа өскө азралдар мындый бодолор: 1) јарма— $1\frac{1}{4}$ м., кэндрэштин эмээ күделинин шагы— $\frac{3}{4}$ м., клевердын—өлөңи—2 м., тал-орто јакшы өлөң—3 м., састын өлөңи—4 м., салам—4 м., картошко— $3\frac{1}{2}$ м., мал азраар чалкан 10 м., јакшы көк өлөң—6 м.

Уйдын түрүгә кәмјүүнә бодоп 3 пуд сайын 1 мынта суланын бодолы курсак бәрәр, база $2\frac{1}{2}$ м. койу сүт сайын үзәри база 1 мын-та суланын бодолы курсак бәрәр. Түрүгә 21 пуд уй, күнүнә 12 мынта сүт саадырып турган болзо, онын бир күндә јиир курсагы мындый болор: 1) 21 мынта өлөң, 4 м. суланын кулуры, ол эмәзә; 2) 15 м. өлөң, 8 м. салам, 2 м. суланын кулуры, $1\frac{1}{2}$ м. кендрештин шагы; 3) 9 м. өлөң, 8 м. салам, 10 м. свекла, $1\frac{1}{2}$ м. шак, 2 м. су-ланын кулуры.

Јә, ол үч јүзүн азралдын кажызы-да түңгәй, үчүнчизиндә бәрәр нәмәзи, көп учун уйга сүт артык түжәр.

Айдың жаңызы, эскизи.

Күскү Куран айдың
31 числодо ак—толын
Сыг. ай 7 ч. 7 эски.
14 ай жаңыар.

СЫГЫН АЙ

30 күн

**Сыгын айдың 1-кы
күйинде.**

5 ч. 03 м күн чыгар.
18 ч. 55 м. күн ажар.
Түштин узагы 13 ч. 52 м.
Түннин узагы 10 ч. 08 м.

Чи- сло лор	Кундер	Революциянын учурлу күндери.
1	Суб.	Бакуда Күн чыгыжынын албатызынын жууны башт— 1920 жылда.
2	Воск.	Военно-Полевой судтар бүтти—1906 j.
3	Пон.	Женевода 1 Интернацинналдың башкы жууны болды— 1886 жылд.
4	Вторн.	Јәр үстүнин јаш өскүрүмдэринин күни.
5	Среда	Япония-ла жуулашпас болып јөп бичик этти—1905 j.
6	Четв.	Базельда 1 Интернационалдың 4-чи жууны—1869 j.
7	Пятн.	Врангелдың арткан чэруузин тутты—1921 j.
8	Суб.	Корнилов Ленинград јаар ууланды—1917 j.
9	Воск.	Писатель Л. Н. Толстойдың чыккан күни—1828 j.
10	Пон.	Мина генер өлтүргэн. Конопляникованы өлтүрди— 1906 жылд.
11	Вторн.	Кызыл-Чэрү Симбирскайды алды—1918 j.
12	Среда	Францияда национальный Конвент бүтти—1792 j.
13	Четв.	Временный Правительство Россияны Республика дэп, јарлады—1917 j.
14	Пятн.	Времен. Правит. революция кыстатты—1917 j.
15	Суб.	II-чи Александр каанды өлтүрэргэ кара санаган учун. Каракозовты бууп өлтүрди—1886 j.
16	Воск.	„Красный знамя“ дэп, кайрал-орден бүтти—1918 j.
17	Пон.	Көдрө Россиянын профсоюзы 5-чи жуун этти—1922 j.
18	Вторн.	Свеаборгта 17 матросты адып койды—1906 j.
19	Среда	Петроградтын Соведи башкарууды алдыбыс—дэп, по- становление тургусты—1917 j.
20	Четв.	Берлинда „КИМ“нын баштапкы жууны—1919 j.
21	Пятн.	Парижта король башкаруун ындарды—1792 j.
22	Суб.	Вятской губерде јәр кэрэгиндэ түймээн чыкты—1905 j.
23	Воск.	II-чи Интернационалдың 5-чи жууны—1900 j.
24	Пон.	Инесса Арманд дэп, большевичка өлгөн күни—1920 j.
25	Вторн.	Москванын РКП (б). Комитедын чачыарга санаган— 1919 жылд.
26	Среда	Красноярскайда тэмир јолдың ишмэкчилэри түйме- ди—1902 j.
27	Четв.	Ленинградта „Демократический Сопещения“ дэп, бай- лардың—бийлэрдин јөп—жууны болды—1917 j.
28	Пятн.	I-кы Интернационалдың төзөлгөн күни—1864 j.
29	Суб.	Добровто ишмэкчилэрди тэгинэн-тэгин атклаган— 1897 жылда.
30	Воск.	Германияда социалистарды тудуш истэйтэн кату за- конды токтооткон 1890 j.

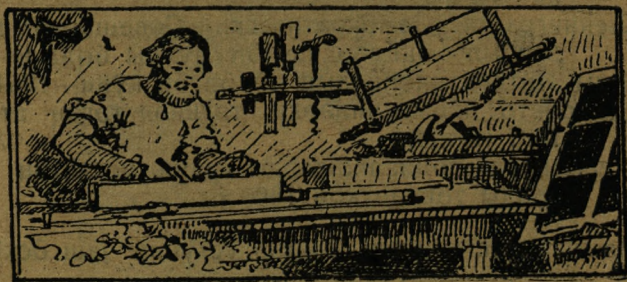
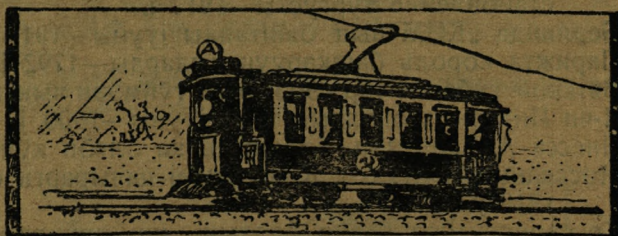
Сыгын айда иштэбэс күндэр: 2—Јәр үстүнин јаш өскүрүмдэри-
нин күни.

Албатаа тузалу иштэр.

Агаштын саржуу. Чибиниг саржуун агызып иштээргэ 1926-27 жылдарда 5 крээзи бирлэжип иштээр заводтор турган. Ол иш жаңы иш болгон, ол саржуды билип агызар, иштээр кижиге жок болып, онон тузазы билдирбэй калды. Жэ, ондый-да болзо ол иш мынаг ары көндүгэр жаранар, ол албатаа көп тузазын жэтирэр. Чибиниг саржуун агызар заводко карагайдын саржуун база агызар. Карагайдын саржуу чибиниг саржуузынан үч катап баалу. Албаты бирлэжип бу ишти иштэп көндүктиргэн кийиндэ ол иш албатаа жаан арга болор. Чибиниг саржуу бир пуды 10 салковой карагайдын саржуу пуды 30 салкоой. Чибиниг, карагайдын саржуу балу будуктарга кожылып жат, база онон кандыйла машиналарга сүрткүш эдип жат. Бир пуд чибиниг бүрүнэн 1 мынта саржуу агар. Бир отурузым бүр 60-80 пуд болор. Айдарда күнүнэ 15-20 салкоой иштээр.

Дөгөт-лэ карагайдын сагызы (смола).

Бистинг област ичиндэ дөгөт-лэ сагыс ижиге сүрэкэй жайылган иш. Ол албатаа сүрэкэй тузалу. Жокту жойу чыдабас улус, дөгөт-лэ карагайдын сагызын агызып алып, чөлгө, жаштураныг округынын жэринэ апарып, ашка-ла база бойынын кэрэктү нэмэзинэ толып алат. Жэ ондый иштэрди алды-алдынан жокту улус иштэгэндэ күчиге жэтпэй сүрэкэй тутап туру. Жокту улус, андый иштэрди бирлэжип артел эдип иштээр кэрэк. Өмөлөжип иштэгэни сүрэкэй жэжил, онон өскө, ондый жоктудын артельдеринэ государство болыжар узак өйлү кредит акча бэрэр учуры бар. 7-8 өрөкө биригэлэ кирпичтэн эмээ тэмирдэн дөгөт, смола агызар завод эдэр кэрэк. Заводко жагыс отургусканан 10-13 көнөк дөгөт, смола алар, тэгин карчашкадан 2-3 көнөктон откүрө алып болбос. Жэ ондый ишлэ жаткан жок-жойу албаты жагыстан иштэбэй бирлэжип артель эдерин кичээгэр, ол сүрэкэй тузалу болор, мал ажыгар көдүрүлэр.

Айдын январь 3, эскизи
 Сыгын айдын 29 числодо
 КК—толын,
 Улуург. 4 ч.—7 эски
 „ 12 ч.—ай жангыр.

УЛУҮРГЭН
АИ
30 күн.

Улуургенниг 1-ны күни:

6 ч. 02 м. күн чыгар,
 17 ч. 36 м. күн ажар,
 Туштин узагы 11 ч. 34 м.
 Тунниг узагы 12 ч. 26 м.

Чи-сло лор.	Кундер	Революциянын учурлу күндери.
1	Понед.	ВЛКСМ-нин III-чи жууны—1920 жыл.
2	Вторн.	Петроградтын Сов. раб. депутаттарын жаргалаган 1906 j.
3	Среда	В. И. Ленин оорунаг ондоноло ойто иштэди—1922 j.
4	Четв.	Болгариянын революциязы базылды—1923 жыл.
5	Пятн.	ВЛКСМ-нин 2-чи жууны—1919 j.
6	Суб.	КодроРоссиянын тэмир јол иштээр ишмэкч. Түймэди—1917 жыл.
7	Воск.	Еврейлердин „Бунд“ дэп, соц. дем. партиязы тэзөлдиди—1898j.
8	Пон.	Москвада партиянын неделэзи болды, 14,587 кижипартияга кирди—1919 жыл.
9	Вторн.	Москвада фабрик-заводтордын ишмекчилэри түймэди—1905 жыл.
10	Среда	Москвада јэр үстүнниг кооперативтарынын жууны башталды—1923 жыл.
11	Четв.	РКСМ-нин 5-чи жууны—1922 жыл.
12	Пятн.	Юденичтын бандиттары Ямбургты алды—1919 жыл.
13	Суб.	„Народный Воля“ дэп, газеттин башкы № чыккан—1879 жыл.
14	Воск.	Эрфрудта Германиянын соц. демокр. парт жууды—1891 жыл.
15	Пон.	„КИМ“нын IV-чи конгрес—жууны—1924 жыл.
16	Вторн.	Данецкайда ишмэкчилэр түймэди—1900 жыл.
17	Среда	Узбектин ССР-и СССР-га бирикти—1924 жыл.
18	Четв.	Донда ген. Краснов јәндирди—1918 жыл.
19	Пятн.	Времен. Правительство Госуд. Думаны база Госуд. Советти божодып токтооты—1917 жыл.
20	Суб.	РКСМ-нин 4-чи жууны—1921 жыл.
21	Воск.	Тэмир јолдын ишмэкчилэрин. 1-кы жууны—1905 жыл.
22	Пон.	Гамбургта ишмэкчилер түймэди—1923 жыл.
23	Вторн.	Америкада ишмэкчилэр Россия болыжар Об-ва этти—1921 жыл.
24	Среда	Петербуркта тэкши түймээн башталды—1905 жыл.
25	Четв.	Япондор Владивостоктог аруланды, барды.—1922 j.
26	Пятн.	Петерб. Сов. Солд. Деп. башкы заседания жууны—1905 жыл.
27	Суб.	„Курустары-ла атпазын, окко ачынбазын,“ дэп. Трепов приказ—јакылта бәрди—1905 жыл.
28	Воск.	Франция СССР-ди башкарууга тоолоды—1924 жыл.
29	Пон.	РКСМ-нин башкы жууны ачылды—1918 жыл.
30	Вторн.	Перекопты Кызыл-Черу алды—1920 жыл.
31	Среда	Кызыл-Черу Крымга кирди—1920 жыл. Фрунзениг өлгөн күни—1925 жыл.

Алтайдын агы.

Алты булунду алтайдын колтыгы кэн, ады чыккан агндык— мэндик болгон. Алтайдын канча жүзун албагазы-агы өскө каандардын јеринэ озодон өдөтөн эдэ. Бистин алтайыбыста сүрэкэй баалу агдар бар: мүүзтү сыгын, киш, камду, түлкү, шүлүүзин оног до өскө агдар бар, ончозынан бэлэн јобжө болоры тыйыг эдэ.

Албаты-јоныбыс, андап чыкканда Алтайынын агын чэбэрлэбэс, көскө көрүнип агды адар: боос кэрэкшин дэбэс боозулу мыйгак дэбэс адып салар. Ондый шокчыл андаштын кэрэгиндэ бистин Алтайдын озогы элбэк кара киштэрдэн јыдыда јок болды, аг база астады, өскө-дө баалу агдар кообрай бэрди. Тыйыг дэгэн агды көстү-лэ кижид адар, колдула кижид өлтүрэр салымду. Јэ, ондый—да болзо, албатынын көзид ач: тыйыгды кара күскүдэ шылба таска адат, ол баага јарабайт; јаскыда Кочкор айда тыйыгнын киргин ойын тужунда чаналу јүрүп уйазына кырат. Айдарда ол көөркий кайдан өзөр? Бу нэнин учун мындыг кату андаш дээс, айдыжар: „Тыйыг тэгэрэнин булудынан түжүп јат“ дээр.

Бистин албаты Алтайынын агын чэбэрлэбэс, андаар өбйин билбэс учун, јылдын-јылга агы туттап јат; тыйыг дээс, озогызынан он катап тутады.

Алтайынын агы үзүлбэзин дээс, албаты бойы агын чэбэрлээр кэрэк. Оны чэбэрлээр, үрэнин үспэс учуры мындыг этсэ кэлижэр:

а) Кандый агды кажы крээдэ андаар, кажы крээдэ андабас өбйин јон тэкши эки тургузар;

б) албаты-јонго андаар јэрлэрди эжилэп чыгарып бэрэр, артык јэрлэрди тоолу јылга андабас байлу эдэр, ондый јэргэ нэ-лэ аг өзөр, барып түбүндэ јонго туза болор;

в) Нэ-лэ жүзүн агдар азраар, өөскүрэр јэрлэр эдэр, оны казна кичээр, онойып аг азраган улуска болыжар.

Јарманкалар. Улулудын јарманказы бујыл бу кышкы Куран айдын 1-кы числозында башталар 10 числоо јэтрэ турар.

Айдын жаңызы эскизи.
Улүүргенниң 27 числодо—
АК—талын.
27 эскч.—7 и.
12 числоди ай жаңыар.

КҮЧҮҮРГЭН
АЙ
30 күн.

Кучуургенниң 1-ны күн.

7 ч. 05 м. күн чыгар.
16 ч 21 м. күн ажар.
Туштин уз. 9 ч. 16 м.
Түнниң узагы 14 ч. 44 м.

Чи-слодор.	Кундер	Революциянын учурлу күндери.
1	Четв.	Ленин „Искранын“ редакциязынаг чыкты—1903 j.
2	Пятн.	Петербургтын Сов. Раб. Деп. түймәнди токтоотты—1905 j.
3	Суб.	Петербургта 100 муң кижиге түймәди. Шлиссенбургтын түрмәзинән көп улус чыкты—1905 j.
4	Воск.	Германияда революция башталды—1918 j.
5	Пон.	Коминтернанын IV-чи жууны—1922 жыл.
6	Вторн.	Көдрө Россиянын 6-чы жууны башталды—1918 j.
7	Среда.	Пролетарийдын революциязынын күни.
8	Четв.	Совнарком тудылды, председ. В. И. Ленин болды—1917 j.
9	Пятн.	Германияда резолюция башталды—1918 жыл.
11	Суб.	Жуу токтоогонын декрет-бичик-лэ жарлады—1917 жыл.
11	Воск.	Достоевский писатель чыккан күни—1822 j.
12	Пон.	Питерга ууланган Керенскийдын чэрүүн чачты—1917 j.
13	Вторн.	Бретскайда эткән јөп бичикти ВЦИК токтоотты, жарабас дәди—1918 j.
14	Среда.	Совет чэрүү Гатчинаны алды, Керенский качты, Красновты тутты—1917 жыл.
15	Четв.	Иштээр иштин Кодекс-законы чыкты—1922 j.
16	Пятн.	Россиянын ишмәкчи үй улустын жууны башт.—1918 j.
18	Суб.	Доннын Ростовында түймәэн болды—1902 j.
18	Воск.	Петербург. Тритоннын фабр. түмәэн болды—1895 j.
19	Пон.	„Көдрө Россиянын старостазы“ М. И. Калинин чыккан күни—1875 j.
20	Вторн.	Писатель Л. Н. Толстой өлгөн күн—1910 j.
21	Среда.	Я. Свердловты ВЦИК-а председ. туткан—1917 j.
22	Четв.	Кандый-да кижиге ончозы түнәй јүрүм јүрәр СНК-наг декрет-бичик чыкты 1917 j.
23	Пятн.	Кааннын жажытту туйук договор-бичиктерин таап жарлады—1917 j.
25	Суб.	Севастопольда салдааттар матростор жуулыжып (митинг) куучын айтты—1906 j.
25	Воск.	Учредительный собрания улус тутты—1917 j.
26	Пон.	Махноны басты—1920 жыл.
27	Вторн.	„Потемкинда“, „Очаковта“ матростор түймәди—1905 j.
28	Среда.	Фр. Энгельс чыккан күн—1820 j. (1895 жылда күчү үй-зү айдаг 5-чи күнин. өлгөн).
29	Четв.	Поляк јариндә түймәэн башталды—1847 j.
30	Пятн.	Күчүүргәндә иштәбәс күндәр: 7—Пролетарийдын революциязынын күни.

Малдын азралы, курсагы.

Жылны малдын азралы. Жәңил ишкә турган атка: 10 м. өлөң, 6 м. суланын саламын, база 6-8 м. сула кунун-ле бәрип турар. Орто ишкә турган атка: 12 м. өлөң, 8 м. салам, 10 м. сула бәрэр. Кату ишкә турган атка: 15 м. өлөң, 6 м. салам, 12-15 м. сула бәрип турар. Иштәбәй турган атка: 10 м. өлөң, 6 м. салам, 4-5 мынта сула бәрзә болор. Бу азрал орто сөөктү алтай малга кәлижип јат.

Койго кунунә 3-4 мынта өлөң бәрзә болор, ол тал орто јоон койдын курсагы.

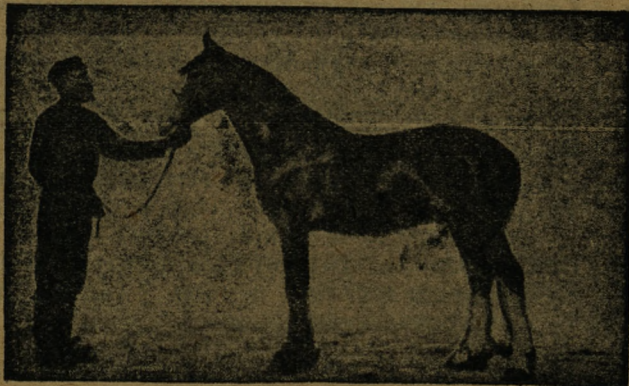
Чочконын курсагы. Кунунә 2-3 мынта суланын кулурын мәки инга сәеп, кожып бәрэр, база 6 мынта свәкла чечкәләп бәрэр; ол ол эмзә: 5 м. картошко, 2 м. арба, 2 м. мәкина бәрэр, ол эмзә: 20 м. суйук бозо, 3 м. мәкина, 2 м. арба. Малды өнөгийн сәмиртәр куунду киж и бу айдылган азралдын үстүнә, бойы билип, кожып, көптөдип бәрэр.

Уйды јайгыда азраары. Јай ортозынан ары малдын-уйдын одоры астай бәрэр, оо үзәри уйзүдә уй чымылтып, сайгактанып онду отобой баратаны бар, айларда, уйдын сүди база эбәш тутай бәрәт. Иштин өйиндә кандый-да кижинин сүт ичижи көптөп јат. Онын учун јайгыда-да уйды эбәштән азрап турза койу курсак бәрзә уй сүттү болор. Уйдын 3 мынта сүди сайын 1 мынта суланын кулурын курсака кожып бәрэр, сула јок болзо 6 м. картошко бәрэр кунун сайын. Сула-да картошкодо јок болзо кунун-лә әртән эгир уйга чапкан, кургак өлөңнон 10-12 мынта бәрип турар кәрәк. Оно-йып азраган уйдын сүди тартылбас там кожылар.

Уйга сүрәкәй сүт түжүрәр азрал бу тәгинлә чалкан-өлөң (чалкан-чак); ол чалкан-чакты ооктоп кәртәлә, (чәчкәләйлә) кайнаган суу-ла быжырып ийәр, онын кийиндә суузын сыскарып төгөлө, чалканчактын үстүнә бир эбәш кулур сәдәйлә уйга бәрэр. оны уй сүрәкәй ачаптып јиир суди сүрәкәй илә кожылар.

Ограттын ажи, онын сабы-бүри база сүрәкәй јакшы азрал, оны јигән уй база сүттәнәр.

Күскәэри морковь, брюкванын, турнәпстын, капустанын јал-брактары, бүри уйга сүрәкәй јакшы курсак болор, оны јигән уйдын сүди база кожылар.

Айдын жаңызы, эскизи.

Кучергенин 27 числодо
Айдып ак толону
К. Куранайд 4 ч.—7 эски
12 числодо айаңгырар

**КЫШКЫ
КУРАН АЙ
31 күн**

**Нуран айдын 1-кы
куйнинде.**

8 ч.05 м күн чыгар.
15 ч. 33 м. күн ажар.
Түштин узагы 7 ч. 28 м.
Түннинг узагы 16 ч. 32 м.

Чис- ло лор	Кундер	Революциянын учурлу күндэри.
1	Суб.	Жэрдиг Кодекс-законын жарлаган-1922 j.
2	Воск.	Финляндияда почт. телеграф түймэди--1905 j.
3	Пон.	Поэт Некрасовтын чыккан күни—1821 жыл.
4	Вторн.	„КИМ“нын III чи конгресс-жууны Москвада—1922 j.
5	Среда	Көдрө Россиянын VII-чи Совет жууны ачылган—1919 j.
6	Четв.	Германияда энг башкы тэмир жол ачылды 1835 жыл.
7	Пятн.	Германия-ла жуулашпай токтооткон -1917 жыл.
8	Суб.	Г. В. Плехановтын чыккан күни—1856 j.
9	Воск.	Петербуркта ишмекчилерд. Сөведниниң председатели Хрусталева-Носарди арестовать эткен—1905 j.
10	Пон.	Россияда „Профсоюз“ деп, журнал чыкты—1905 j.
11	Вторн.	Земотделдардын база мал-ашт коммун 1 жууны-1918 j.
12	Среда	Кызыл Черү Харьковты алды—1919 жыл.
13	Четв.	Парижта орыстын „Набат“ деп, газ. чыкты—1875 j.
14	Пятн.	Ленин „Орустын соц.-демократ. ижи“ деп, атту книга чыгарды—1909 j.
15	Суб.	ВСНХО болзын деп, декрет чыкты—1919 жыл.
16	Воск.	Энг башкы Раб. Деп. Соведин Петерб. арестов этти 1905 j.
17	Пон.	Туркала СССР жуулашпас болып договор этти-1925 j.
18	Вторн.	ВКП-нин XIV-чи жууны—1925 j.
19	Среда	Ленинды Казанский университеттан чыгарды 1887 j.
20	Четв.	Көдрө россиянын X-чы Совет жууны (Москвада)-1922 j.
21	Пятн.	Петербуркта Ленинды арестовать этти—1895 j.
22	Суб.	IX-чы Советтин жууны—1921 j.
23	Воск.	„ „ „ „
24	Пон.	„Искраның“ 1-ы №-ры чыкты-1900 j.
25	Вторн.	Французтын социалист партиязы кыйыжала эки бөлүнди-көп жаны комиинтерна кирди—1920 j.
26	Среда	Петербуркта декабристар түймэди—1825 жыл.
27	Четв.	Банкаларды государстваа алар декрет чыкты—1917 j.
28	Пятн.	Свердловский университет бүтти—1919 j.
29	Суб.	Риманнын карательный отряды чакты--1905 j.
30	Воск.	СССР-дин энг башкы жууны--1922 жыл.
31	Пон.	Совнарком Финляндияны алднан жадар государство болорэдип, постановл. тург.—1917 j.

Кышкы куран айда иштебес кундер: 25 „Рождество“.

Агаштын Кодекс-законы.

Агаштын Кодекс-законы агаштын бир кезигин государствонунг эдип, казнаа артырып јат, бир кезигин јэрлү јондорго кезип бэрип јат. Јэрлү јон бойынынг агажын јагына тудунар, чэбэрлээр, коруулаар, кэрэгинэ тудунынг јадар учурлу.

Агаш алган јон ол агажын мынайып үлэжэр, чэбэрлээр учурлу: 1) јон бойынынг үлү агажынаг јылдынг зайын эжилү план тургуза-ла ол план-ла үлэжип кэээр туду јок. Онон өскө, јон үлү агажынынг ортозынаг өлбг эдэр, малын кабырар. Јылда канча агаштанг бэрэр эжини јоннынг тэкши јуулган јууны билип тургузар; 2) јон сүрэкэй кызылза аш бүтпэээ, эмэээ јуртынга өрт болгон болзо, областын јэр кэрэгин башкарар башкаруудаг јоптү бир канча јылга кэээр агашты (бэш јылдаг артык эмэс) јаныс јылда кэээлэ кэрэгинэ тудунар; 3) јон агашты өскүрэргэ сананза база, бир канча јылга јаш агаш кэспэс эдип, јоннынг јууны бичик эдэр, ол тоолу јылга албаты кургак агаш-ла јадык кезип, тартып турар.

Агаш алган јоннынг мойнына салып јаткан кэрэк мындый: 1) агажын өрттгн чэбэрлээр, урлап кэээрин, агашты үрээрин токтодор; 3) јэрдинг башкаруу бэргэн өйиндэ агашты кэстирэлэ планын Облзэмуправлэнияга јоптөдөргө бэрэр; 4) агашты кэстиргэн границынаг өттөс. Онынг учун агашты кодрө јонго јаба кэээр, эк-ијагыс өрөккө айрып кэспэс эткэн.

Агаш алган јон. Ол агашты чэбэрлэбэээ, эжизи јок үрөп кэсэ, өрт чыгарза ол јоннынг агажын ойто государство блаап алар, јаан буруулу улусты бажын бэрэр јаргаа-да тудар.

Государствонынг агажынаг албатаа база бэрип турар: 1) эжилү баага бэрэр, 2) баазын јабызадып бэрэр, 3) акказы јокко да бэрэр.

Агашты эжилү баага кандый-да кичи алар. **Красноармеецтарга**, мал-аш-ла, иштэп јаткан болзо, агаштын баазын 25 проц. түжүрүп бэрэр. Узэ јокту, налог калан төлөбөс крээлү, оорулу-јоболду улуска, агаштын баазын 50-75 проц. түжүрүп бэрэр.

Айлы-јуртты отко күйгэн болзо, эмэээ сүрэкэй түрэгэн јокту улус болзо, көчкин улуска, красноармеецтардынг јоктуларына агашты акказы јок тэгин бэрэр учур бар.

Революцианын учурлу ундулбас күндэри, байрамдары, жылдары.

Акту күчү-лэ жаткан албаты капиталистардын (жаан байлардын) албанынан, кулданарынан айрыларга тартыжарда, олорло туружарда канча—канча жылдарга ундулбас аякту жүрүмдэр, учурлу күндэр өткөн. Акту күчү-лэ жаткан албаты, ол күндэрдиг аяктуузын, жонго сүрэкэй тузалуузын ундубаска, тэкши албатаа байрам болзын дэп, талдап тургусты. Ишмекчи-лэ крестьяаннын башкаруу ол күндэрди иштэбэс, күндүлү күндэр этти.

Кан төгүлгэн воскресен. Чаган айдын 22 числодо (эски тоого Чаганнын 9-да 1905 жылда 200 муннан ажыра Ленинградтын ишмэкчилэри бала—барказы-ла, Гапон дэп. абыстын тэктэрүүнэ кирэ-лэ, кааннын кышкы өргөөзинэ жуулып кэлэлэ, канчала байларга бийлэргэ кысгатканын, кыйнатканын „улу бийгэ, ак-каанга“ айдар дэп, база болыш бийан сураар дэп, кэлгилгэн. „Кааныбыс, бис ишмекчи улус, бала-баркабыс, адаэнэлэрибис тэкши, сэнэн, кааныбыс, чэк, чын жүрүм бэдрэл кэлдибис база бойыбыска болыш, бийан суррап жүрүбис. Бис, жоксрадыбыс, түрэдчбис, бисти байлар, бийлэр кулданды, кату ишкэ салды, бисти базынды, кижээ бодобойт—кулга бодоп, канайыпта-да кылынза, канча-да кыйназа унчугар аргабыс жок болды. Бис, канча ла көдирдибис, чыдаштыбыс, нэмэ болбоды. Байлар бисти там ары көмө басты, там түрэгти, эш нэмэ билбэс малга түнгэй этти. Бисти көл табына билинип, санаазынча кулдандарда, бис чыдашпай жадыбыс, бис өлөрибискэ жэтибис. Чыдалыбыс чыкты, кааныбыс. Эмди чыдажар аргабыс жок: бискэ коркушту кату чак кэлди, мындый шыраа жүргэнчэ, өлөбис амыр“ дэп, Каанга бэргэн сурак бичигинэ бичигэн.

Ол Ленинградтын ишмэкчилэрининг каанча бичигэн атту-чуулу петиция (сурак) бичиги, пролетарийдын ачынган кату сөзи болор кэрэктү эди, ол дэээ жалынган сурак аайлу болып башталган. Ол бичиккэ албатынын канайта-ла байларга-бийлэргэ кыйнадып жатканын тоолой салган. Ол бичиккэ фабрик—заводтордын ээлэрининг, жамылу улустын нэ лэ оок-тобыр кылыктарынан өрө, кижини кижээ бодобой кулданып, базынып жатканынан төмөн үзэ бичилгэн, Ол бичиктэ, амнистия (жайым жүрүм) сураган, албатынын жадыны жайым, бош болзын, нэлэ кэрэгин илэ, жарт башкарып, эрмэк-сөзин айдып жүрэр этсин дэп, сураган. База церквени государстводан айрызын, ишти сэгис частаг иштэтсин, иштэгэн жалды Көдүрзин дэп. сураган. Нэдэн-дэ озо учредительный собрания жуузын, оны ончо албаты тэкши түнгэй тудып бэрэр болзын дэп, сураган бичик болгон.

„Бис мынан ажра барып болбос турубыс, артык барар кэрэги-бистэ жок эди. Бистин жолыбыс эки-лэ жол-эмэээ жайым энчү жүрүмгэ табыжар, эмэээ өлөрибис. Кааныбыс, ол жолдорынын кажызында болзо, бискэ айдып бэр, бис жалтанбасыбыс ол жол-ла барарыбыс, барган бажында жарт өлөрдө болзо. жана баспазыбыс. Жэ тыныбыс, жажыбыс көп шра көргөн Россиянын учун баргай-ла. Бис тыны жажыбыска ачынбасыбыс—бэрэр кэрэк болзо, бэрэрибис дэп, ол бичиктинг учуна бичилгэн.

Жэ каан ишмэкчини бойына жуутпады. Өргөөнин эжиги орто казактар, салдаттар, ишмэкчилэрди тозып алала аткылаган. Кардын үстү кызыл кан боло бэрди. Өлгөн улустын тоозып 1916 кижэ болгон, шыркалу улустын тоозы 5000 жуук болгон,

Онойып аттырып, кырдырган кийиндэ ишмэкчилэр, каан помещиктарга, бийлэргэ, капиталистарга болыжып турганын, жагыс аай кожозын јарт билгиледи. Оның кийиндэ крестьяндарда ол кылыкты биле бәрдилэр.

Городтордо забастовкалар, согуштар там көптөди, деревнеләрдә крестьяндар түймәжил помещиктардың айл-јуртарын өртөгиләш турар болды.

1905 јылдагы революция онойып башталган. Ол революция јәнип болболды, нәнип учун дэзә, крестьяндар тәкши ишмэкчиләргә бирикпәгән болгон, оһон өскө каанын помещиктардың јанында мэкәә кирип калган чәрү бар болгон.

Каанды чыгарганы-Тулаан айдың 12 числодо. Каандардың јуу тужунда ишмәкчи албатының, крестьяндардың күнүн—күнүн-лә јадыжы; јүрүми коомойтып турган 1917 јылда Тулаан айдың 10 числодон ары Петроградта забастовка (түймәән) баштала бәргән. Ишмәкчи улус, бойлорынаң Совет Рабочийдың Депутаттарын туткан. Оромдорго каанын башкаруу ижәмчилү чәрүләрин каруулга тургускан. Баштап адышкылай бәрди. Эртәнгизиндә көрөр болзо, оромдордо канча мунг ишмәкчиләр толо бәргән туру. Айдарда пулемет ла аткылаган Тулаан айдың 12 числодо (эски тоо-ла Кочкор айдың 27 числода) түймәән чыгарган ишмәкчиләргә салдаттар кожылган. Нәмә бәри јайыларда буржуйлар революцияга кожылды. Тулаан айдың 12 числодо удра тундә Государственный Думаның Временный Исполнительный Комитет туткан. Временный Исполнительный Комитет бойының турганын телеграмма-ла городторго тәкши јарлаган. Ол-ла күндә Совет Рабочих Депутатов турган. Каанын министрларын, бийләрин арестовать эткиләгән Николай Романов Петроград јаар качып браатканын, Дно дәп станциадан туткан; айдарда Тулаан андың 15 (эскизи-лә 2) Псковта ширәәмнәң тужуп јадым ордына карындажым Михаил турзын дәп, кол салып бәргән Эртәнгизиндә Петроградта Михаил база кәрәк јок дәгән. Тулаан айдың 15 числодо Временный Правительство, јарт бүтти турды.

Парижский Коммунаһын күни, база М. О. П. Р.-дың байрамы Тулаан айдың 18 числодо 1870 јылда Франция, Германия-ла јуулајала, ол јууды адырган. јәндиргән. Францустың каанын чыгарган, буржуйлардың Временный правительствозы (удурумга турган башкаруу) Парижтың городын корулазын дәп, јәспәп алган ишмәкчи улустың мылтык—јәпсәлин айрып аларга күјүрәнгән, нәнип учун дэзә, буржуйлар, јәпсәлдү ишмәкчи улустарынаң, туру јәрдин өчтүләринәң коркотон болгон. Јә ишмәкчи улус, мылтыкгарын бәр бәй салды, Парижка коммуна тутты. Ол Коммуна Тулаан айдың 18 числодо 1871 јылда турган.

Коммуна церковени государствадан айрат әдип јарлайла, церквениң јөбөјзин блаап алган, городтың албатызын көдрөзин мылтык бәрип јәпсәгән, Фабриктарды, заводторды кооперативтың товариществаларына бәрип салган. Парижтан качкан буржуйлардың правительствозы (бийләри) 142 мунг чәрүүлү, восстания эткән кызыл Парижты курчап алган. (Парижтың ишмәкчиләри колына алган јайым јүрүмди бәрбәй, учуна чыгара тартышты согышты. Эр улуска үй улус кожылды, болышты. Карган өббөгөндөр мылтык алып, база кожо адыжып-ок бәрди, 13 јашту балдар, ол јууга кожо турган, болышкан. Кууқ айдың 21-ндә буржуйлар буза согып, Парижка киргән, камык албатыны көс-баш јок кырып бәрди. Јәр бүдәрдәң бәри ондый коркушту шокты, өлтүрүшти албаты көрбөгөн болор. Сәна дәп, суу кызыл кан-ла аккан, оромның мостовойларына тогүлгән

кижининг каны, канча жылга јунулбай јаткан. Айлга-уртка киргилэп, карган тижэнди, јаш балдарды көзнөктөп чыгара чачкан. Олтүрткэн улустын тоозы, кадып-балазы-ла, карган тижэнги-лэ јаба 30,000 ажра болгон. Јэр үстүнн јок-јойулары (пролетарийлар) ол Парижский коммунаны, башкарууды эн баштап колына туткан учун, акту јэргэ кырдырган учун күндүлэп, байрамдап јат.

Ол-ла тушта коммунарларды кату ишкэ бажыла игэни 7500 кижн болгон, түрмэлэгэни 5.000 кижн болгон.

Парижтыг коммунаны 72 конок турды.

Коминтернанын V-чи конгресс-јууны Париж коммунанын көрээзинэ тулаан айдын 18-нчи күнүндэ МОПР-дын күний байрамдар эткэн (МОПР дээни јэр үстүнн јок-јойу албаты буржуйларла туружар кэрэккэ болыжар төс јердинг комитэди).

Ленада улус аткан күн Кандык айдын 17 числодо. 1912 жылда бу күндэ, Сибирдин тайкаларында Лена дэп, алтын казар приискада канча јүс ишмэкчи улусты актан. Кочкор айда ишмэкчилэр иштиг катууна, јалдын јабызына чыдашпай, онүч јүзүн сурак сурады. Ол сурактарда: иштээр јалды кошсын дэп, түшгэ 8 частан иштээр эдип, ижи тургуссын дэп, база ишмэкчилэр-лэ өчтү 27 кижини ол приисканын јамызынаг чыгарзын дэп, сураган болгон.

Ол кэрэктәрди јуулып алып угужып турар тушта ротмистр Терещенко ишмэкчиләрди аттырган. 270 ишмэкчини өлтрө аткан, 250 кижн шыркалу болгон. Ондый шоктоп аткан адыш көдрө Россияны кыймыктатты. Питердын Москванын база өскө јаан городтордын ишмэкчилэри оной улам түймэбилэгэн.

Ленаде ишмэкчиләрди аткан кийндэ Россия јериндэ революциянын түймэни там тыгыды, 1914 жылдын јайында сүрэкэй тыттыган. Ол түймээнди јангыс-ла јуу тутты, онын кийниндэ үч јыл соғдоп алала каанды чыгарды. Кандык айдын 17 күниндэ амыраар, иштэбэс күн эмэс-ол күндэ ишмэкчилэр озогы каанын калыкты тэгин јэргэ аттырганын албатаа угузуп, јуунду јэргэ куучын айдар учурлу.

Интернационалдын күни Күүк айдын 1 числодо. Күүк айдын 1 числозы јэр үстүнн пролетарийларынын байрамы. Бу күндэ јэр үстүнн ишмэкчилэри тэкши байрамдар, буржуйларга бойлорынын күчин көргүзэтэн, капиталду байларды барып түбиндэ базарын билдирэтэн учурлу күн. Бистинг СССР-динг Республиказын дагы албаты дэээ, бойлорынын буржуйларын јэнгигэн учун крестьяндар-ла ишмэкчилэри эмди јайм јүрүмгэ табыштык дэп, байрамдап јадар күн. СССР-дин албатызы өскө јэрләрдинг кыстаткан, кыйнаткан јок јойуларга бу күндэ эзэн-јакшын ийип јат, база оларды капиталистарынаг капшай айрылзын дэп, тыгыдып јат.

Россия јериндэ Күүк айдын 1 күнинен баштап 1891 жылда байрамдаган. Ол тушта ол байрамды јажынып, туйук-ла јаан городтордын ишмэкчилэри байрамтайтан болгон. Онойып јажынып, јалтанып 1917 жылга јетирэ ол байрамды байрамдаган. Каанды чыгарган кийниндэ СССР-динг албатызы бу Күүк айдын байрамын илэ байрамдап, сүүнүп угкуур болгон.

1889 жылда 2-нчи Интернационалдын јууны Күүк айдын 1-пкн күнин јэр үстүнн јок-јойулары тэкши байрамдаар байрам болзын дэп, тургускан.

СССР-динг конституциязын (төс законды) јөптөгөн күн јаан Уйзу айдын 6 числодо.

Каанду јаткан Россиянын каан башкаруу чачыларда, онын ордына дөрт алдынаг јадар Сойиалист Совет Республикалар бүткэн:

РСФСР (Российская Социалистическая Федеративная Советская Республика), ЗСФСР (Закавказская Социалистическая Федеративная Советская Республика), УССР (Украинская Социалистическая Советская Республика).

Эң баштап-ла бүдәри-лә ол республикалар јөптү договорлу болып, өчтүләр-лә јаба јаңыс аай тартышкан, андый-да болзо, кажызы-да алды-алднан јадар госудастволар болгон.

Кышкы Куран айдың 30 числодо 1922 жылда ол дөрт республика јаңыс болып бирикти, јаңыс Союз Республика болды, СССР (Союз Социалистических Советских Республик) дәп адалган, Јаан үйзү айдың 6 числодо ол республиканың конституциязын (төс законы) јөптөгөн.

Дөрт республика биригәрдә ончы бойының күүнинчә, бойының табынча бириккән, ончозы тунғай правалу болгон. Кажы-ла республика Союзтан айрылан дээр, айрыла бәрә тутпас учурлу.

Албаты үүрәдәр, јаргы едәр, јурт ичиндә кәрәкти башкара, јәрдин кәрәгин башкара, социальный обеспеченияны башкара кәрәктәрди, кажыда республика алднан башкарып јадар.

Јә, өскө госудастволар-ла тилдәжәр кәрәктәрди, военный јуу кәрәктәрин, почта телеграмды, јолдорды башкара, өскө граница өдүп садыжар кәрәктәрди дөрт республика јаба јаңыс башкара. Олор јаңыс Народный Комиссариат по иностранным делам дәп, башкаруулу болор, јаңыс јаба флотту армиялу (чәрүлү) болор, јаңыс јаба тәмир јолдың, почта, телеграмманың управлениязы болор учурлу. Онон өскө сүрәкәй кату Наркомдарды бириккитәр учурлу.

Бу республикалардың Союзы бириккәни јәндирбәс, туружарга күчтү болор база мал-аш көдүрәргә, јадынды јарандыарга эптү болор.

Өскө каандардагы пролетарийлар капиталистарын јәңлә, база акту күчү-лә јадар албатының республикалары бүтсә, олор бистин Союзка бириккәсә, барып түбүндә јәр үстүниң Совет республикаларының Союзы болор.

Совнарком бу күнди байрамдаар эдип тургускан.

Пролетарийдың революциязы — Күчүүргәниң 7 числодо.

1917 жылда Кочкор айдагы революцияны городтордогы ишмәкчиләр база фронтогы салдаттар эткән. Башкарууды дээр, буржуйлар колына туткан социалистар јөлкә кирәчиләр, буржуйдаң чыгып болбой ишмәкчи-лә крестьяндарга тузазын јәтирип болбой турган. Албаты—јок дээр, каандардың кату јуузынаң айрылап болбой шыралап турган башкаруудың бажына турган эс-әр Керенский дээр, өскө союзниктардың сөзи-лә јууды там тыгыдып бәргән. Эс-әрлар бойлорын крестьянның партиязы эдибис дәп, мактадып-та турза, крестьянга јәр бәрбәгән, комещиктардың јәрин айрып бәрәр дәп, ижәнәри јок болгон. Айдарда ишмәкчи улус Ленинның сөзинчә „көдрө башкаруу Совет болзын“ дәп, турар болгон. Јаңыс-ла Совет башкаруу јууды токтодор, крестьяндарга јәр бәрәр, байлардың јөөжөзи айрып алар дәп, түймәгиләгән.

Керенскийдың правительствазы городтогы үүрәнгән бичикчи улус-ла дәрәмнәниң кулактарына шидәнәргә сананала, олорды јуунга алдырган. Јә, ол кылык јарабады, оройтыды. Улуүргән айдың 23

числодо Петроградта ишмәкчиләрдин түймәэни башталды, 25 числодо ишмәкчиләр тәкши јәнди временный правительствоны кәдрә арестовать эткән, јағыс Керенский качып чыккан. Советтин јууны јуулала временный провительствоны токтодып, башкарууды советтардын колына бәрдибис дәп, јарлаган. Эртәнгизиндә Совет Народный Комиссаров дәп башкаруузын туггы, нәк. Ленинды оо председателъга туткан.

Вл. Ил. Ленинның Јада калган күни Чагаан айдын 21-чи числодо.

6 час 50 минут эңирдә Горкада, Москванын јуугында кәнәтийинлә Владимир Ильич Ульянов (Ленин) јада калды. Онойып бачым өлөр дәп, билдирбәй турган болгон. Өлөр алдында Владимир Ильичтын оору јакшы болып јаткан аайлу болгон. Оног ары јарт јазылар дәп, санана бәргән эди. Кәнәйтин-лә Чагаан айдын 21 числодо эңирдә Владимир Ильичтын оору тыгыда бәргән. Канча частыт кийиндә Владимир Ильич јок боло бәрди.

Ол өлгөн кижиде, бистин болоттый бәк партиябысты тәзөгөн, јылдын јылга оны јазаган, каанын башкарууна бустура чачтыра баштаган, оны үүреткен таскаткан, канча коомойдог корулаган. Бу өлгөн кижиде, 1905 јылда большевиктар оо баштадып согушкан, јендирген, ойто кагап тартышкан, каанын башкаруу ла тартыжарда партия алдынаг јүрген, оларды чачкан, меньшевиктар-ла эс-әрдин башкаруун кодорып чачкан кижиде ол болор. Ол јада калган кижинин шылгуунда, онын баштаганынча партия канча јууды басты, Кызыл Октябрдын маанызын тургуусты канча өштуләрди јәтгән, канду Россия јәринә акту күчү-лә јаткан албаты башкарар башкаруун токтотты. Бу өлгөн кижиде, коммунисттын Интернационалын тәзөгөн, јәр үстүнин коммунизмазына башчы болгон јәр үстүнин пролетаризма кару кижиде болгон, күн чыгыжындагы албатынын куйагы маанызы болгон. Россия јәриндәги ишмәкчиләрдин бажы башчызы болгон эдә.

Јэр Устүнийг Үй улустарынын байрам күни Тулаан айдын 8 числодо.

Ол күннинг учуры-революция кэрэгинэн сондогон пролетарийларды көрүп, тыңыдар күн болор. Ишкэ турган үй улус јердин-устүндэ тэкши бу күндэ жуун эдип куучын айдар, пролетарийдын капиталистардан айрылар учурун угу jar күн.

Октябрдын революциязынан бэри орус јеринин иштэдэр үй улустары түнгэй правалу гражданка болды, пролетарийдын башкаруун түнгэй кожо башкары jar болды. Бу байрамды орус јеринин үй улустары јылдын байрамдап турар, өскө јердин үй улустарына пролетарийга каруузып турганын јарлап, көргүзүп турар учурлу. Онон өскө совет башкарууна каруузып турганын, болыжып јатканын көргүзэр, онын мал-аш башкара кэрэгинэ, политика кэрэгинэ тэкши болы jarын көрү jar, угу jar.

Күн бадыжынын үй улустары бүү күнди Совет Россия болы jar күнгэ бодоп јат, база јэр үстүнийг пролетарийлары башкарууды колына алзын дэп, туру jar күн болып јат.

Кызыл Чэрүдин күни. Башкарууды акту күчү-лэ јаткан албаты колына туткан јэр јатгыс-ла бистин Совет Союзы болып јат. Өскө каандардын јэрлэриндэ башкарууды помещик-байлар туткан, ол эмэзэ буржуйлар колында болып јат. Өскө каандардын јериндэги крестьяндар ишмэкчилэр бистин Совет Союзтан көрүжүп байлар-ла бийлэр-лэ там тыныда тарты jar бэрди. Айдарда өскө каанын јериндэги буржуйлар бистин башкарууды јаман көрүп, бистин буржуйларга болыжып Совет башкарууды базылзын дэп, туру. 1921 јылга јэтрэ буржуйлар бискэ амыр бэрбэй турган. Эрик-јок јендиргэн кийниндэ токтооды. Эмди олар эбэш-лэ шылтак тапса бислэ жуула jarы јарт билдирип туру. Айдарда бис бэлэн турар кэрэк. Бистин Кызыл Чэрүбис ишмэкчилэрдэн крестьяндардан 1918 јылда Кочкор айдын 23 числодо бүтткэн онын учун ол күнди Кызыл Чэрүдин күни эдип, бис күндлэп байрамдап турубыс. Бу күндэ акту күчү лэ јаткан албаты бойын коруулайтан Кызыл Чэрүзи јаар көрүп, онын эзэн-амыр турарын угу jar учурлу.

Күүк айдын 5 числодо печаттын байрам күни. Бу күндэ көдрө СССР-дин јериндэ советтин газеттарын книгаларын јарлаар күн. Книганын газеттин организациялары крестьяндарды ишмэкчилэр-лэ бириктирип, бичик кычыра кэрэккэ тартар күн болор.

Агаштын күни. Јылдын сайын күүк айдын ортозында агаш кэрэгин башкара, агаш отурузар өскүрэр күн эдэр.

Кооперациянын күни Јаан үйзү айдын башкы суббодында кооперативтин учурун угу jar күн эдэт. Бу күндэ јэр үстүнийг кооперациязы капиталистар-ла тартыжып, јэгижип јатканын угу jar, акту күчү-лэ јаткан албатаа жууктап, биригип јатканын угу jar күн.

Јэр үстүнийг јаш өскүрүмнин күни. Јэр үстүнийг социалисттары г. Бернада Швейцариада (жууларда, Кандык айда 1915 јыл јэр үстүнийг јаш улустары тэкши байрамдаар байрам күн дэр эдип тургускан. Ол конгресс (жуун) јэр үстүнийг јаш улустары ол кату туста (1915 јылда тэкши жуу болгон) тэкши јаш улустын байрамдаар күндэрин эдип, жуу кэрэк јок дэп, тэкши айдышсын дэп јакыган.

Башкы јаш улустын күнин 1915 јылда Үлүүргэн айдын 3 числодо эткэн. Јаш улуска кычыру (возвание) бичиктэ айдылганы мындый „Бис јалтанып јаткан, пролетарий албатынын айрылар учун туру jar кэрэкэ болыжып јадыбыс. Революциянын адаанын алып

јус катап түрмээ кирзэбис торт. Байлардын јөөжөзи учун, бойы-быска түгэй карындаштарыбыс-ла јуулашбазыбыс дэп, бичилгэн.

Кочкор айдын революциязынаг бэри (1917 жыл) јаш улустын күни база өскө болып кубудды. 1917 жылда Ұлуургэн айдын 15 чи куниндэ Временный Правительства-ла тартыжарга јөптөшкөн.

Оныг кининдэги жылдарда јаш улустын күндэрин Совет башкарууга болыжарын јарлап турар болгон, база јэр үстүниг пролетарийлары-ла, јаш өскүрүмдэри-лэ тил алыжып, эптү-нак јүрэрин угужар.

1919 жылданг бэри јаш улустын күнин Сыгын айдын баштапкы воскресенидэ эдэр эткэн, ол күндэ јаш өскүрүмдэрдиг күчүн көрөр социалист революциянын чэрүүн көрөр күн эткэн.

Аш түжүминиң күни. Ол күнди күскүдэ эдэр. Бу күндэ јердин јэмидин, аштын јакшы бүткэнин угужар, мал-ашты көдүрэрин јарлаар, дэрэмнэ-лэ городты бириктирэр күн болор.

С. С. С. Р.

(Союз Советских Социалистических Республик).

Бистинг республикада башкарууды акту кўчи-лэ јаткан албаты колына тудунган. Онынг учун ишмэкчилэр-лэ крестьяндар бойлорынаг депутаттар ийип кэрэктэрин јөптөжип башкарып јат. Онынг учун бистинг башкарууды совет дэп айдар.

Дэрэмнэ јэрдэ советтинг төс башкаруу сельсовет болып јат, городты город аайлу јаан дэрэмнэлэрдэ городтын соведи башкарып јат. Аймак (волость) советтинг јууны башкараар, ол јуундардын ортозында јаантайын башкарып јадарга совет јууны Аймактынг кэрэк бүдүрэр (исполнительный) комитет тудар (аймакисполком). Губернияда губердинг совет јууны губердинг кэрэк бүдүрэр комитеды башкараар (губисполком) Области Областтын Совет јууны база Областтынг кэрэк бүдүрэр исполкомы башкараар, Совет Союзтынг Республикаларына (СССР) кожо турган республикаларды, Областарды, олордын бойлорынын совет јуундары эң јаан башкаруу болып башкарып јадар, ол јуундардын депутаттарын губердинг совет јуундары база гөродтордын советтары тудар, көдрө союзтынг эң јаан башкаруучызы көдрө Союзтынг совет јууны болор.

Совет јуундардын ортозында Төс башкаруудынг кэрэктэр бүдүрэр Исполнительный Комитеды (ЦИК) башкарып јадар.

Совет башкаруу кандый-ла сөөктү албатаа јайым јүрүм бэргэн, кандый-ла албаты алдынаг айрылып јадаын дэзэ алдынаг јадар, эмэсэ өскө албаты-ла биригип јадаын дэзэ, биригэр учурлу. Совет башкарууды јараткан албатылар Союз болып бириккэн. Айдарда Совет Союзтардын Республикасы (СССР) бүткэни бу болор. Эмди бистинг союзка кожылган Совет Социалист республикалар мундый: Россиянынг, Украинанын, Белоруссиянынг, Закавказтынг Туркмэниинг, Узбектинг Совет Республикалары болор.

Ол республикалардын көдрө Россиянынг база Закавказкой республикаларды Федеративный дэп айдар (Федерация дэгэн бириккэн союз дэгэни) нэнинг учун дэзэ ол республикалардынг ичиндэ канча-канча башка сөөктү албатылар бар олар автономный (алдынаг башкарынар) республикалар, Областар болып калган.

(РСФСР-дэ областтардаг республикалардаг башка Паволожиянынг, немецтарынынг коммунасы бар) Автономный республикалар, областар база үч коммуна бойлорынынг кожылган союзтынг төс башкаруу (ЦИК тургускан башка төс законнынг (конституция) аайынза башкарынып јадар учурлу.

СССР-динг төс, јаан башкаруулары Советтинг јууны.

Бистинг СССР-да эң јаан төстү башкаруубыс көдрө Союзтынг Совет јууны, Совет јуундардынг ортозында Төс башкаруудынг кэрэк бүдүрэр Исполнительный комитеды (ЦИК), ол комитет союзтынг Соведи-ла база национальный Совет-ла экү бириккэн.

Союзтын Соведин Союзтын Совет јууны тудар, оо турај улустың тоозын кажы республикада канча тоолу албаты болгон оноң кәлиштирәр, Албатының тоозын, канча член, тудатанын көдрө союзтын јууны јуулган тушта башкара. Национальносттардың (өскө сөөк албатылардың Соведин союзтын совет јуунына кәлгән автономный республикалардың, областардың делегаттарынаң республикалар саин 5 кижидән тудар, автономный областардан бир кижидән тудар.

Союзтын Төс башкаруу ЦИК-тың чыгарган законын Союзтын Соведи база национальносттардың Соведи экү јөптөгөн кийиндә закон болор, олардон јөп јок болзо закон болбос. (Кандый бир законды Союзтын Соведи-лә национальносттардың Соведи экү јөпкө киришпәзә ол эки Совет јөптөөр комиссия тудар. Ол кэрәкти аайынча чыксын дәп, эки Совет экиләзи јөптөөр учурлу.

ЦИК-тың Президиумы.

ЦИК-тың Президиумына 27 кижиде тудар Совет Союзка тогыс кижиде совет национальностка тогыс кижиде тудар, оноң арткан тогыс кижиде ол эки Советтардың јуундарына кожо отурап учурлу болор.

ЦИК тың Президиумы нә-лә јакару бичик чыгарар база ондый јакару бичиктәрди јөптөөп јадап.

Совет башкаруулардың чыгарган јакару бичиктәрди Совет јуундардың јакултазын јарт бүдүрүп јаткан-ба оны ЦИК-тың Президиумы көрөр, Союзный ЦИК баштаган өскө Совет башкаруулар кэрәкти тутатпай бүдүрүп јатканын көрөр учурлу. ЦИК-тың Президиумы Союзтын Совет јуундарының республикалардың тургускан постановления—бичиктәрин јабабас болзо, токтоодор оны ол республиканың төс башкаруу көрзин дәп, айдар, оноң өскө көрдө Союзтын совпарткомның өскө республикалардың совпарткомдорының, народной комиссарлардың чыгарган јакаруу бичиктәрди јастра болзо оны токтоодор. Центральный (төс) комитетин СССР-дин члендәринән союзка кожылган улустаң ЦИК-ка председателдар тудар, база ЦИК-тың секретарын тудар.

СССР-дин ичиндәги төс башкаруулар.

Көдрө СССР-дин Союзында Албатының (народные) комиссариаттар бар өскө каандардагы кэрәктр башкара, чэрү, кэрәгин башкара, өскө каандардың јәрләри-лә Садыжар база јурт ичиндә саду кэрәгин башкара, почто-телеграфтын кэрәгин башкара, база канча-канча республикалардың бажында јаба турган эн јаан мал—аштын комиссариады бар. (Высший Совет Народного Хозяйства) база кижининг иштәгән күчин башкара, база ишмәкчи лә крестьяндардың кэрәгин башкара Инспекция бар, оноң өскө СССР-да турган республикалар бойлары алдынаң мындый Комиссариаттар тудар учурлу: Эн јаан мал—аштын комиссариаттары, јуртындагы саду кэрәгин башкара Комиссариат тудар, кижининг күчин башкара комиссариат тудар, акча јөбжө башкара, ишмәкчиләр крестьяндардың инспекциялары, јәр кэрәгиндә, оору јоболдон албаты коруулар, үүрәдү кэрәгин башкара, јаргы кэрәгин башкара, өскүс—јабыстарды кичээр комиссариаттар тудар.

Бистинг СССР. Төс башкаруу СССР-динг төс башкаруудынг эн башкы сессия-жуунында тудулган улустар бу.

ЦИК СССР-динг председательлары нөкөрлөр: Калинин М. И., Петровский Г. И., Червяков А. Г., Мусабеков Г., Фазуила Ходжаев, Айтаков.

ЦИК СССР-динг секретарь катчызы—нөкөр А. С. Енукидзе.

Союзтын Албатынын комиссариаттарына турган улус мындый: Председатель Народный Совет Комиссариаттынг—нөкөр Рыков А. И., Народный Комиссарлар: өскө каандардынг јериндә кәрәк башкара—нөк. Чичерин, чәрү кәрәгин база талай—тәнгистәги чәрүләрдинг комиссары—нөк. Ворошилов, јолдордынг кәрәгин башкара—нөк. Рудзук, почто-телеграмдар башкара нөк. Смирнов И. Н., ишмәчилә—крестьянынг Инспекциязында нөк. Шмидт, Садуудынг—нөк. Микоян, акча јөөжининг нөк. Брюханов, мал-аштынг эн јаан башкаруудынг председатели—нөк. Куйбышев, Төс јәрдинг тоо бичик алар Стат-Управлениянынг јааны нөк. Осинский.

СССР-га ножылган башкаруулар.

Совет Социалист Республикаа кожылып јатканы алты государство (башкаруу), олардынг јаба тоозы мындый: 11 автономный об-ласттар, 4 край, база 32 губерниялар.

СССР-динг јәри, албатызы.

РСФСР (Россейдинг Республиказы) јәри 19.642.891 квадрат. кило-метр албатынынг тоозы 99.670.000, Украинанынг СССР-индә јәри 446.400 клм. албатынынг тоозы 28.879.000; Белоруссиянынг СССР јәри 110.900 клм. албатызынынг тоозы 4.916.000; Закавказкойдынг СССР-нинг јәри 195.800 клм. албатызынынг тоозы 5.791.000 киж; Узбектинг СССР-ининг јәри 311.932 клм.; албатызы 4.562.000 киж Туркменинг СССР-ининг јәри 455.677 клм. албатызы 987.000 киж. Көдрө СССР-динг јәри 21.163.000 клм. албатызынынг тоозы 144.805.000 киж болор.

Ойрот областынг ВКП (б.) партиянынг комитеди (Обком).

Бистинг Ойрот областтынг канча-ла кәрәктәрин баштап, башка-рып турган областтынг ВКП (б.) комитеди (Обком) бар. Обкомнынг секретар-качызы Папардә Л. А. (латыш сөөктү киж).

Ойрот областа коммунист ячейкалар—58, кандидаттардынг груп-палары—15, јаба-73. Партиянынг члендәри ончозы јаба—619 киж—(100%) онынг ичиндә: эр улус—553 киж (89,4%), үй улус—66 киж (10,6%). Ол улустынг ишмәкчиләри—125 киж (20,2%), крестьяндар—772 киж (60,1%), служащий—117 киж (18,9%), өскө улус—5 киж (0,8%), ВЛКСМ-нинг члендери—84 киж (13,6%), бичик билбәстәри—19 киж. Ол члендәрдинг: 476 киж орус сөөктү (76,9%) өскө сөөк-төрдән—59 киж (9,5%).

Партиянынг членинә кирәр кандидаттардынг төөзы 322 киж (100%) онынг: эр улустары 259 киж (80,4%), үй улустар—63 киж (19,6%), ишмәкчиләри—33 киж (10,3%), крестьяндар—235 киж (73%), служащий—51 киж (15,8%), өскө улус—3 киж (0,9%).

ВЛКСМ-нинг члендәри: 82 киж (25,5%), бичик билбәстәри—15 (4,6%), орус сөөктү улус 223 киж (69,2%), алтай сөөктү—90 киж (28%), өскө сөөктү—9 киж (2,8%), көдрө члендәр-лә кандидаттардынг тоозы 941 киж (100%).

Партиянын төс башкаруу көдрө союзтын партийный жууны, партиянын жуундардын ортозында партиянын кэрэгин башкараар эн жаан башкаруу партиянын төс комитэды болор. Көдрө союзтын партиянын комитеди јэр үстүнинг коммунист партиялардын бириккен интернационалдын бир кэлтэгэйи болуп јат.

Көдрө Союзтын коммунист партия сүрэкэй тынгыган бу өткөн 1927 жылда партиянын члендеринин, кандидаттарынын тоозы бир миллион тогыс јүс мунга јэтти (1922 жылда 528.354 кижн болгон).

Ойрот областын јаш өскүрүмдеринин Лениннын Коммунист Союзы (ВЛКСМ).

Көдрө Ойрот областа комсомолдардын ячейкаларынын тоозы 1927 жылдын учунда 95 ячейка болгон, онын члендери комсомолдор 1202 кижн. Онын 336 кижн кыс балдар, 856 кижн уулдар. Алтай сөөктү комсомолдор 319 кижн, казактар 24 кижн, өскө сөөктөрдөн 36 кижн, Орыс сөөктү 823 кижн. Ол комсомолдордон: 38 кижн ишмәкчи улус (31%)—батрак јалчы улус 232 кижн (18,8%) јоктулардаг 618 кижн (51,7%) орто јаткан улустаг—171 кижн (14,2%), ус улустаг—10 кижн (0,8%) служащий улустаг 138 кижн (11,4%). Ол комсомолдордон партия член база кандидат улус 133 кижн (11,1%). Пионерлардын отрядтары 42, ондо пионерлардын тоозы 306 кижн. Октябрь—балдар—222 кижн.

Көдрө Союзтын коммунист Союзы јаш өскүрүмдәрди комсомолга бириктирип акту күчү-лө јаткан албатынын јангы јүрүм јазаар кэрәккө база коммунистын јолына үүрәдип јат. Буржулардын јерлериндә байлар бийләр бойларынын јаш өскүрүмдәрин албаты кулданарга кичәеп үүрәдип јат. Бистин коммунист партиябыс јаш өскүрүмдәрин комсомол эдип, Совет башкарууды корууларга үүрәдип јат, база јаш өскүрүм јок—јойу албатаа тузалу, большту болзын дөп, кичәеп јат комсомол улус јон ичиндә кандый-ла тузалу иштәрди баштап иштээр, јаш өскүрүмдәри јангы јүрүмгә баштаар, комсомол бу союзка киргән кийиндә Лениннын јакылтазынча партиянын баштаган јолынча јүрәр, коммунист партия учун туружар, тыны-јажына ачынбас дөп, биләр кәрәк. Комсомолго ишмәкчилә крестьян улустын балдарын, база орто јаткан улустын балдарын 16 јаштаг. Орө 23 јаштаг төмөн чләнгә јуудар. Акту күчү-лө јаткан јаш өскүрүмдәр комсомолго кирәр күүндү болзо, комсомолдын уставы-ла программазын јөпсинзә база комсомолдын бир организациязына иштәгән болзо, комсомолго кирәр. Акту күчү-лө јаткан улуска јүкчи кәрәк јок служба турган улустын балдары комсомолдын чләнине албас кандидады эдәр, ондый улуска 3 жылдын комсомолго турган 3 комсомол јүкчи болор эмәзә ВКП(б.) члендәри јүкчи болор.

Бистин СССР-да комсомол сүрәкэй, тоозы әки миллионго јууктаган (миллион дәгәни он јүс мун).

СССР-ла кулга турган, кыйнаткан албатынын айрылганы.

СССР дәгәни ишмәкчиләр-лө крестьяндар, канчала онын ичиндә јаткан акту күчү-лө азрагган албатылардын биригәлө јангыс Союз болгоны. Ол союзтын бүткән учурун, база онын тынгып бәк тәлгәнн билгәнн бис озогы каанын колында турганын, Россия баккан албатылардын јаткан јадынын, јүрүмин угужалык.

Кааннын башкаруу тужунда „өскө сөөктү албаты“ дөп, олор дойынын табынча-ла базынган. Олор өскө сөөктү албатыны шоодып:

„бурятская тварь“ „татарская лопатка“ дэп айдатан болгон. Өскөдө кэрэктэргэ оок албатыны сүрэкэй кыскан: орус тил, православный жан, орустын байрамдары тэкши государстваа жарамыкту эдип алган Өскө тилдэр, өскө жандар эмээ тудулу болгон, эмээ эмээ нэгэдэ жарабас дэп, јектэп алган эдэ.

Книгалар, газеттар ончозы орус тили-лэ болгон. Каа-жаа-да книганы өскө тилгэ чыгарза-да албатаа тузалу эмэс, байларга тузалу чыгатан. Государстволардын учреждениеларында кандый-ла кэрэктэрдэ ончозын орус тили-лэ башкарган. Орус јурты јок-та јердэ ондый болгон. Школдордо бойынын төс тили-лэ үүрэтбэс эткэн. Школго үүрэнгэн балдары ончозын орус тилдү болзын дэп албадайтан. Онын учун јок-јойудын канча миллион балдары, орус школго бэлэтэнип болгон кэрэгиндэ бичик билбэс болып калды. Ол тушта јангыс-ла байлардын балдары үүрэнгэн. Каанын башкаруу өскө сөөктү албатыны онойып үүрэткэн. Јэ, ол ончозы эмэс. Ол јоо турган албаты, дэп, өскө јүзүн јүүр кэрэккэ кыстаган, катулаган. Бистин Сибирь јериндэ канча јүзүн оок албатыларды јуулап алала, полициянын, урядниктардын, байлардын колына түжүрди, кулдандырды; јердин јакшызын орус албатаа блаап бәрди. Шили аракы-ла, бир бакча тапкы-ла орус којойымдар өскө сөөктү албатынын баалу албагазын, аткан агын, малын, јөөжөзин мэкэлэп јиди. Оок албатыны аракыладып, јаман ооруларын јапшырып турар болды. Ол албатылар өлөри көптөп, онжибэс болды. Бистин Алтай-да јериндэ ондый болгон. Каанын башкаруу ондый кату тудала, албатыдаг эки јүзүн туза көрди: онын бир тузазы, јери ас крестьяндарды помещиктардаг когызаткан, јер блаажып түймээн чыгарбазын дэп кылынган. Ол крестьяндарды јакшы јэргэ көчүрээчи болып, революциядаг айрылган. Каанын башкаруузнаг өскө ондый оок албатны бойлорынын бийлэри, јайзагдары, гамдары абыстары сүрэкэй јигэн кулданган.

Улүүргәннинг улу революциязы болды Каандар, бийлэр, байлар оок албатыны албадап курчаган тэмир курчуу үзүлди. Улу Улүүргәннинг революциязы оок—тобыр өскө сөөктү албатыны кулданатанын токтотты, ончо албатыны тунэй јүрэр јүрүмдү этти. Ишмәкчи албаты, Улүүргән революциязы орто, оок албатыны аргалады. Улүүргәннинг революциянын кийиндэ, тоолу-ла күндэ Күчүүргәннинг 2-чи күнүндэ 1917 жылда Совет Народных Комиссаров Ленин-ла Сталинды кол салдырала „Россияда турган албатынын правазы“ дэп, јар бичик чыгарды. Ол бичиктэ айдылган сөс мындый: Улүүргәннинг революциязы Россиянын колында турган албатыны олјодог, кулдаг айырды, эмди кандый-да албаты ончозы тунэй болды, канайтала санаазынча јадар. Кандыйла албатыны албатынын јагын кыстабас јайым эдэр“ дэгэн. Онойып јарлаган јайым јүрүмдэр ВЦИК-ла Совнаркомнын закондарыла, база партиянын, Советтин јуундарынын постановлениялары-ла озогыда олјоо турган албатыларга тутагы јок тэкши бәрилди. Ондый учун Россиянын канча јүзүн албатылары акту бойлорынын күүни-лэ СССР эткэни бу. Совет башкаруу јурт ичиндэги јуудаг божойло, эн-лэ озо кичээгэни оок албатылардын мал-ажын өрө тартарга, јакшы јүрүм јүргүзэргэ кичээди. Туркестанга тавар согор фабрикаларды көчүргән. Бистин Ойрот областа дэээ, мал—аш јарандыраын сүрэкэй кичээп туру. Облсисполком көчкүн улус јангыс јэргэ јадар кэрэккэ болыш бәрип јат. Бистин областта культурный хозяйстволар көптөп јаранып јат, укту малдар көптөди, андаар кэрэгинэ, база бистин кооперациябыска болыжып јат. Албатыны бичикэ үүрөдәр кэрэгиндэ бол-

зо, бу канча-ла пландардаг көргөндө алтай школдорды тыггытсын дэп кичээп јат. Эмди алтай школдор канча крээлу бүткәнин көрөлдөр: 1923-24 жылда—11 школ, 1924-25 жылда—20 школ, 1925-26 жылда—23 школ, 1926-27 жылда—31 школ, айдарда бистинг государствобыс, школдорды, каан тужундагы катуга турган оок албатаа көп төтсин дэп, кичээп туру.

1923 жылда Союз Советских Социалистических Республик бүти. Бистинг Ойрот албаты РСФСР-га кожо тоолонуп, Автономный область болып калды. Алдынаг јадар башкаруулу, алднаг билинэр јөөжөлү болды. Бистинг областа промышленность (фабрик завод) јок, мал-аш крйэлү учун крэлтэ ас болып јат, онынг учун бистинг государствобыс бискэ, база бистий—ок оок областарга большкадый болып јат; мал-аш кэрэгинэ үүрэдәтен школдор эдэргэ, литература (бойынынг тили-лэ бичиктэр) чыгарарына, база кандый-ла кэрэккэ, онынг ончозына бистинг СССР акча бэрип болыжып јат, база кандый-ла јәрдинг кулга олјоо турган албатыларга чыдаганча болыжып туру. СССРдынг канча јүзүн албатызы бириккәни Лениннынг баштап бэргән јолы. Бистинг партиянынг бу национальный политика кэрэгининг программазы, көдро Лениннынг үүрэдүүнэ бүткән. Программада айдылганы кандыйда албаты бир албатыдан артык өрб болойин дэп, айтса, ол албаты СССР-га өчтү болор дэп, јарт айдып туру.

Программада айдылганы, албаты бириктирәри јангыс-ла бу СССР-динг тапкән эжизи дэп туру.

Бистинг СССР јәриндә јәр үстүнинг акту күчү-лэ јаткан албаты карындаштый болып биригәр эжи табылды. Бистинг јуртыбыс јәр үстүнинг јайым јүрүм учун туружуп јаткан албатаа јаан тәмдәк,— јан болды.

Ойроттын Автономный Облозы

(алдынаг боиы башкаруулу).

Ойрот Областын күннинг тәрс јанында, күн бадыжы јанында Јаштуранынг округы јуртап јат, күннинг тал туштиги јанында казактынг (кыргызтардынг) республиказынынг јәринэ тудуш, куннинг чыгыш јанынаг хакасстар-ла Кузнецкойдынг округтарына тудуш јәрлү.

Ойрот Областын башкаруу РСФСР-гә кожо тоолып јат; Ойрот Областын јуртаган јәри 79.764 чакрымга бодолор. 1926 жылдынг учунда эткән Статотделдынг тоо бичиги-ле болзо, Ойрот Областын албатызынынг тоозы мындый: Эр киндикту кижининг тоозы 48.501 киж, уй улустар—51.171 киж ончозы јаба 99.672 киж онынг 41.500 алтай, 2.300 казак 1 муң өскө сөөк 54.000 ажра орус улус. Ойрот Область он аймакту: Майма, Чемал, Шебалин, Успенский, Лебедской, Онгудайский Кан-оозы, Кош-Агаш, Улаган, Оймон. Ойрот Областынг төс башкаруу Улалу дән город аайлу јаан дәрәмнәдә.

Ойрот Областынг: Эп јаан башкаруу Областын Совет јууны, Совет јуундардынг, оргозында јаан башкаруу Областынг кәрәк бүдүрәр (Исполнительный) Комитеды бар Облисполком ОИК—дәп, кыскарта айдар Ол Облисполкомды Совет јууны Облисполкомга члән-гә 35 киж туткан. Ол улустынг 30 эр киж, 5 үй улус) орус сөөктүләри 15 киж, алтай улус 16 киж, казак 1—киж, өскө сөөктөрдөң 3 киж тудулган. Ол улустынг ВКП (б.) партиянынг члендәри, кандидатары 23 киж, ВЛКСМ (комсомолдор) члендери 1 киж, партия кирбәгән улус 11 киж ОИК-тынг члендәрининг кандидаттары 14 киж.

Областың Исполнительный Комитедының Президиумы.

Облсполкомның председатели—Алагызов И. С., заместители (ордына отырары)—Мохов В. Ф. Секретарь-качызы—Сыркашев А! А. Президиумның члердэри: 1) Папардэ Л. А. (Обком ВКП (б.) качызы, 2) Ялбачев М. И. (завоблоно), 3) Кочеев М. М. („Кызыл Ойрот„ газеттың каруна турар редакторы), 4) Шаклеин Г. В. (Адмтделдың начальнигы), 5) Кумандин Г. И. (зав. ОФО), 6) Мунгалов В. Т. (зав. Облзу). Прдзидиумның кандидаттары: 1) Астрахов В. А. (сельбанканың управляющий), 2) Олохнович П. (начальник ОГПУ), 3) Мацкар А. Я. (Облсоюзтың председатели), 4) Сатонин А. И. (Облпрофсоюзтың председатели) 1927 жылда Облсполкомның члендэри дөрт каттап сессия — жуунга жуулган.

Областың өскө учреждениялары.

Облсполкомның Отделдарының башка областа төс учреждениялар база бар:

Областың суды (Облсуд), Прокуратура (управление Облпрокурора), Об'единенное Государственное Политическое Управление (О. Г. П. У.), Краевая Крестьянская Инспекция эмээ контрольная комиссия.

Областың төс башкаруу - комитеттың бөлүктэри (отделдары).

Акча-јөөжө башкаруу-финансовый отдел (Облфо), јэр кэрэгин башкаруу—Областың Земельный Управления (Облзу), јон кэрэгин башкаруу—Административный Отдел (Адмтдел), албатының кадык јүрэрин кичээр—Областың Здравоотдел (Облздрав), Областың бичиккэ үэрэнэрин база школдарды башкаруу—Отдел Народного Образования (Облоно), албатының иштээр кэрэгин коруулар—Областной профессиональный союз (Облпрофсоюз), Инспектор труда, Областың ичиндэ кандый-ла јөөжөни, туралар эдэрин, јол јазарың башкаруу—Коммунальное Хозяйство (Комхоз), оору—јоболду карган тижэндэрдиг, өснүс-јабыстардың кэрэктэрин башкаруу—Областной Комитет Крестьянской Взаимопомощи (ОблККОВ), Облсобес, Областың Страховой Кассазы (Страхкассазы) албатының, малдың-аштың тоозын алар Статистический Отдел (Статотдел).

Аймактардың јурттары өрөкбөри, јери, албатызының тоозы.

Майманың аймагы. Маймының аймагыда тогыс сельсовет: Майма-Чергачак, Устүчи-Карагуж, Улалу, Сускы-оозы, Ман-јурэк, Сөблти, Булүлү, Имери, Кара-суу, Сайдыс јурттар турган јэрлэр (деремнэлэр, өзөктөр) 63, өрөкө тоозы 2201 өрөкө албатының тоозы 10481 киж, кэстирип алган јери айландро 948 чакрмга бодолду, кра тартар јери 12,963 кра, өлөң чабар јери—17736 кра, арткан 28 процент јөргө мал јурэр иштэбэс ту, таш суу, сас. Аймакисполкомы Улулудың бойында.

Чамалдың аймагында сэгис сельсовет: Чамалдың, Айулудың, Элиманардың, Оностың. Кујомның, Узнезиниң, Чопоштың, Бешпелтрдин, Эји-канның, 45 јөрдэ јурттар турган, 1178 өрөкө, албатының тоозы 5274 киж. кэсуирип алган јери 1134 чакрым бодолду, кра иштээр јери 3702 кра өлөң чабар јери 12098 кра. Аймакисполкомы Чималда, Улулудан 65 чакрым.

Шабалинын аймагында. 13 сельсовет: Шабалин, Чаргы-оозы, Ильинский, Чичкэ-Чаргы, Жаан-Чаргы, Камлак, Ак-жул, Бешпелтир, Ашлакту, Муйту, Барагаш, Топучей. Улус Чаргы, журттар турган-жэрлэр 81, өрөкөнүн тоозы 2529 өрөкө, албаты тоозы 12017 киж, кэстирип алган жэри 2651 чакрымга бодолду, кра салар жэри 10853, өлөн чабар жэри 26192 кра. Аймакисполкомы Шабалинда Улулдаг 110 чакрым.

Успенскийдын аймагында 15 сельсовет: Алтыгы-Пьянков, Кискин, Согыл, Паспаул, Тыргы, Ыныргы, Уучек, Тушкэн, Сылганду, Устуги,—Пьянков, Чолушкара, Алтыгы—Ашпанак, Алтыгы—Чолышкара, Ыжы, Тунји, Кочкинской; журттар турган жэрлэр 158, өрөкөнүн тоозы 2701 өрөкө, албатынын тоозы 13297 киж, кэзүүлү жэри 1371 чакрым бодолду, кра иштээр жэри 5251 кра, өлөн чабар жэри 18240 кра, Аймакисполкомы Алтыгы—Пьянковта Улулудаг 60 чакрым.

Лебедской аймактын 12 сельсовет: Турачак, Тондош, Кебезен, Гурьяновский, Дмитриевский, Удаловский, Гусевский, Озеро-Куревский, Каначакский, Байгольский, Суранаш, Чебичек; журттар жаткан жэрлэр 215, өрөкө тоозы 2318 өрөкө, албаты тоозы 11302 киж, кэзүүлү жэри 1565 чакрымга бодолду, кра иштээр жэри 2999 кра, өлөн чабар жэри 16258 кра. Аймакисполкомы Турачакта, Улулудаг 120 чакрым.

Онгдайдын аймагында 9 сельсовет: Ин-ле Жаламан, Күпчекен, Хабаровка, Кайыгчы, Онгдай, Карол-Короты, Оруктуой, Туякту, Урсул-Кэни; журттар турганы 92 жэрдэ, 2410 өрөкө, албаты тоозы 10901 киж, кэзүүлү жэри 3270 чакрымга бодолду, кра иштээр жэри 4210 кра, өлөн чабар жэри 12046 кра, Аймакисполкомы Онгдайда, Улулудаг 208 чакрым.

Кан-Оозынын аймагында 8 сельсовет: Кан-Оозы, Јодролу, Талица, Чечулиха, Экинур, Јабаган, Чакыр, Кырлык, Сугаш; журттар турганы 74 жэрдэ, өрөкө тоозы 2322 өрөкө, албатынын тоозы 9986 киж, кэзүүлү жэри 1961 чакрымнын бодолы, кра чачар жэри 2207 кра, өлөн чабар жэри 14521 кра. Аймакисполкомы Кан-Оозында, Улулдаг 195 чакрым.

Кош-Агаштын аймагында 5 сельсовет: Јаланаштын, Казактын, Көккөрүдин, Чаган-узуннын, Куурайдын; журттар турган жэрлэри 71, өрөкөнүн тоозы 1463 өрөкө, албатынын тоозы 5940 киж, кэзүүлү жэри 5496 чакрымга бодолду, кра иштээр жэри 765 кра, өлөн чабар жэри 2053 кра, аймакисполкомы Кош-Агашта, Улулудаг 450 чакрым.

Улаганнын аймагында 2 сельсовет: Улаганнын, Чолушманнын, журттар турган жэрлэри 35, албатынын тоозы 3368 киж, кэзүүлү жэри 1921 чакрымга бодолду, кра иштээр жэри 448 кра, өлөн чабар жэри 2389 кра. Аймакисполкомы Улаганда, Улулудаг 430 чакрым.

Оймонун аймагында 14 сельсовет. Тунгирдин, Катандудын, Алтыгы-Оймоннын, Теректүдин, Горбуновтын, Корумдудын, Устуги Оймоннын, Саксайбадын, Огневскойдын Кайтанактын, Красноярдын, Көк-суудын-оозы, Тегериктин, Абайдын; журттар турган жэрлэри 86, өрөкө тоозы 2248 өрөкө; албатызы 5888 киж, кэзүүлү жэри 1928 чакрымга бодолду, кра иштээр жэри 17778 кра, өлөн иштээр жэри 18953 кра. Аймакисполкомы Көк-суудын оозында Улулудаг 300 чакрым.

Албатынын бичин-биликнэ Уурэнэр нэрэги.

Оао каан тужунда Россия јэриндэги уурэдү байларга, помещиктарга, бийлэргэ кэрэктү болгон, јок-јойу албатыны уч-баш уу-

рэтсә-дә кудайдың јүрүминә үүрәдәтән болгон.

Каан тужунда олјоо турган оок-тәэк албатыларды бойының тили лә оичик кычырбас, үүрәнбәс әдип кыскан.

Әмди Совет башкаруу-ла коммунистың партиязы крестьян-ла ишмәкчи албатының балдарын бичиккә үүрәдәрин сүрәкәй кичәеп туру. Крестьян-ла ишмәкчининг балдары кайда үүрәнәр, јолы ачык болды. Совет башкаруу-ла коммунист—Партия өскө сөөктү албатыларды бойының тили-лә үүрәнзин, бойының тили-лә кандый-ла бичиктәр чыгарзын дәп, өскө сөөк албатыларга каруузын јат. Бистин алтай албаты озо крәскә түжә-лә архирәйгә барып абыска үүрәнәтән болгон. Әмди алднанг бойыбыс бичиктү, газеттү болдыбыс; база кажы-ла јәргә барып үүрәнәр совет башкаруу орыс, алтай дәп, ылгабас карын бистәрди сүрәкәй кичәеп јат.

Совет башкаруу јаньс-ла оок өскүрүмди үүрәдәрин кичәеп турган эмәс, јаан-да јашту улусты база түнәй нә-лә кәрәккә үүрәнзин билзин дәп, түнәй кичәеп туру.

Совет башкаруудың школдоры мындый: Оок балдар үүрәнәр әң башкы школдор (школы 1-й ступени) дөрт јылдан үүрәнәр ол школго 8 јаштан өрө 12 јаштан төмөн балдар үүрәнәр.

7-ти јылдан үүрәнәр школ башкы үүрәдүди божоткон кийиндә үүрәнәр школ болып јат, оо 12-16 јашту балдар үүрәдәр.

9 жылдын школы, 7 жылдын школынаң улай үүрэнэр школ болып јат, оной чыккан кижии орто үүрэдәлү болор.

Оной өскө, курстар бар. Ондый курстарды үүрэдүчилэргә, избачтарга, кооператарлар а база кандый-ла улуска эдәр. Ондый курска 2 жыл үүрэнэр, ол эки жылга 9 жыл үүрэнэр үүрэдүгә тунгэйлөп божодор. Ол курстан божогон кижии база 9 жылдын школын божотконы-ла тунгэй кандыйда јаан школдорго үүрэнэр учурлу.

Школы крестьянской молодежи (крестьянның оок өскүрүмдәрининг школы) Ондый школго 3 жыл үүрэнэр, ол 7 жылдын школына тунгэй, ондый школдорго мал-аш кәрәгинә үүрэдәр.

Профессионально-технический школдор бар. Ол школдорго кандый ишкә тәкши үүрэдәр.

Ишмәкчиләрдинг школы рабочий факультет (рабфак). Ондо ишмәкчи улус јаан үүрэдүдинг школдорына кирәргә үүрэнэр. Ондо эртән, әгир үүрэдәр. Эртән тура үүрәдәри 3 жылдаг, әгирдә үүрәдәри 4 жылдаг болор.

Эң јаан үүрәдү (ВУЗ). Ондо үүрәнип чыккан улус инженерлар, врачтар, јаан качылар болор, база кандый јаан кәрәкти башкарар.

Военный (чәрүдинг) школдары бар. Ол школдорго Кызыл-Чәрүдинг командирлары үүрәнип чыгар, база кандый-ла политруктар болор. Кызыл-Чәрүгә турарга ижәмчилү, акту күчи-лә јаткан албаты учун чын туружар кызыл чәрүләр болорына үүрэдәр.

Бистинг Ойрот Областын школдорынын тоозы жылдын сайын кожылып јат:

1926-27 жылда: 24 орус школ, орусту-алтайлу школдор 45, алтай-19. Ол школдордо үүрәнгән улустын тоозы алтай улустаң 1876, орус балдар 3433 кижии көдрөзи 5309 кижии болгон.

1926-27 жылда 22 интернат болгон, ол интернаттарда көдрөзи 480 кижии болгон, онын: а) ада-әнәзи јок өскүстәр 218 кнжи, б) јарым өскүстәр 257 кижии, в) јокту, оору ада-әнәлү балдар 5 кижии. Ол балдардын: 329 кижии алтай сөктү, б) 138 кижии орус, в) өскө сөктү балдар 13 кижии.

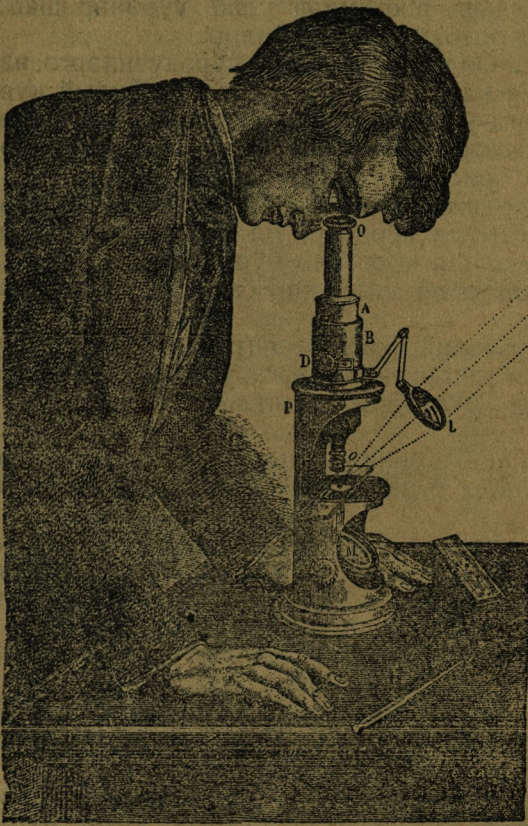
Интернаттарга чыккан акчанын тоозы 1926-27 ј.—6634 солковой.

1927-28 жылда школдордын тоозы мындый: оок школдор 119, орто школдор 3, крестьянның јаш өскүрүмдәрининг школдор 2, бичик билбәс јаан улустын 11. Изба читальнялар: аймактарда 8, деревнелердә 21, көчүп јүрәр айлдар (юрта передвижка) аймактарда 2, деревнелердә 9, библиотекалар 9, интернаттар 22, кино-картиналар 5.

1927-28 жылда үүрәнчиктәрдинг тоозын алгалак. Бу 27-28 жылга үүрәдү кәрәгиндә госудастводаң бәрилгән акча 482.775 салковой.

Оору-јоболдонг Чәбәрләнәри.

Албатынын сүрәкәи көп өлөтөн коркушту југыш оорулар бар: тиф, холера, оспа, чөметтү јөдил (чехотка), сифилис (јаман оору кыргыс баалу) база-да өскө оорулар көп. Ондый југыш оорулардын кижининг көзинә көрүнбәс, сүрәкәи оогош микроба дәп, курттары бар. Јагыс тамчы сууга ондый оорулардын микроба-куртары канча түмәннәг јүрәр, жагыс тамчы суу микробаларга јаан көлгө бодолду. Ол микроба дәп, тынду нәмәни тәгин көс-лә көрүп болбос, кандый-да күчү нәмәни јаанда көргүзәр микроскоп дәп, тура-набай бар, оны-ла көрөр. Ондый микроба кижәә оору болып југары сүрәкәи белән немә. Ол кижининг ичинә тоозын-ла кожо кирәр, курсак-ла суу-ла кожо кирәр, кәйдәг тыныш-ла кожо кирәр. Киргән

кийиндэ кадык кижиган кандый-ла оорудыг-јобо лдын микробы болзо, ондый оорудан оорый бэрэр. Југыш оорулу кижининг казан-айагынаг, аш-курсагынаг јобол југар, оору кижининг кангзазынаг тагкы тартса југар, киймин кийзэ југар: оорулу кижининг бийди сэгэрткижи јизэ југар, окшонышса југар. Ондый југыш оорулардан кижиган бойы чэктэнип, чэбэрлэнип јүрзэ, кийгэн кийми ару болзо аяк-казаны, тагкы тартар кангзазы башту эжилу болзо, ондый јоболдордон кийи-жар. Бистин алтай албаты кийми ару, курсагы чэк јүрэринэ јаан килбэс, эдин ару чэк эдип јунбайт онын учун бистин алтай албатыга кандый-ла јүзүн југуш оорулар, јаан у й з у јадындар

көп табылат, көп албатыга коромји болып јат. Кандый-ла ооруболдонг чэбэрлэнэр күүндү кижиган мындый јүрүм јүрзин, кичээнзин.

1. Кадык јүрэр күүндү кижиган ару-чэк болор кэрэк: киймин јуну-п сэлип јүрэр, бойы мылчаа кирип эдининг кирип јуну-п јүрэр кэрэк. Күнүн-лэ эртэн-нгири јүзин колун јуну-п јүрэр, курсак ичэрдиг алдында база јунар. Тиштэрин күнүн-лэ арчып, созынын ичин јайып јүрэр кэрэк. Неделе сайын бир катаптаг мылча кирэр кэрэк, мылча јок болзо, эдин тэгин дэ јуну-п алар кэрэк.

2. Бийт, сэгэрткиш, чымыл база југуш јоболд орды кижээ јууктырып јат. Бийт, сэгэрткиш кийимдэ, төжөктө јок болзын, база јил ичип јаткан курсакка көп чымыл кирбэзин дэп казан-айакты ару чэк тудар кэрэк, база кижиган болгонынаг кангза алып „табыш“ „јакшы“ угужуп тагкылашпас кэрэк; бистин албатынын кангза алыжары сүрэкэй јарабас кылык болып јат.

3. Туранын ичи канча-ла јарык болзо, ару-чэк болзо, көзнөктөри кун јаар болзо, микроба-југуш оорудыг курттары өлөр. Ай-

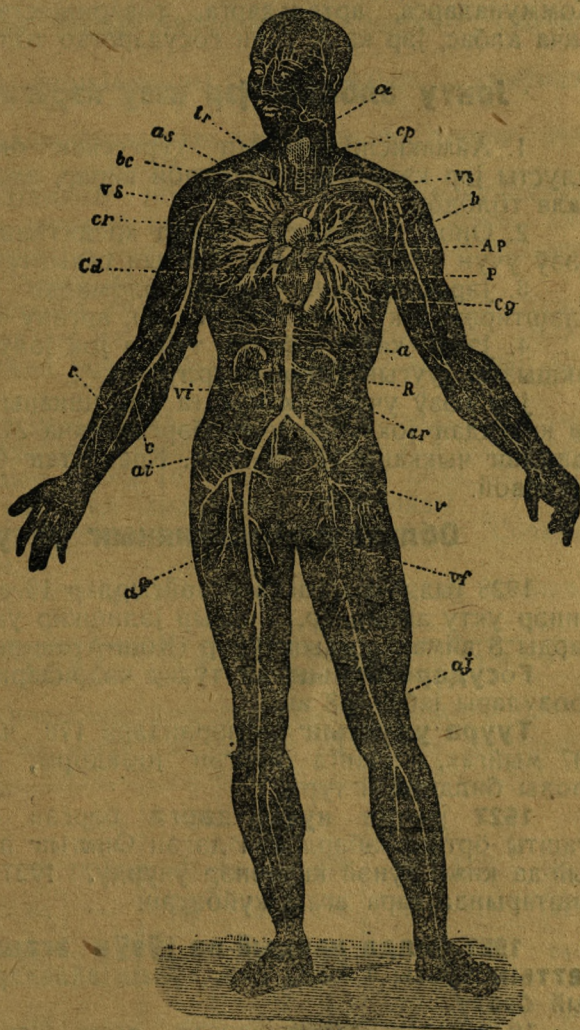

дарда тураныг көзнөгин $1\frac{1}{2}$ аршин эдэлэ кун жаар тургузар кэрэк, тураныг ичин жаантайын јунып, тоозын-тобрагын кактап турза јакшы. Оног өскө тураныг ичиндэ јаман јыт јок болзын, јайгыда эжик көзнөгин ачып јыбарга јыдын чыгара сокторып турза јакшы, кышкыда бир кичнэктэ болзо тэжик эдэлэ оны ачып турар кэрэк. Тураныг ичинэ боозу, кой, куш, кас кийдиргэндэ сурэкэй јыт болып јат, айдарда, аргадап бойы јаткан тураа кой, боозу, куш тутпас эбин бэдрээр кэрэк.

4. Кижиниң јажын тутадар оору-јобол табылар коркушту јеткэрлу нэмэ арокы болор. Албатыныг аштаг аракы азары өйинэнг өткрө көптөй бэрэрдэ Совет башкару эрик јок аракыны садар этти. Аракыны өййлөп ичэрин, база кадык јурэрин албаты-јон бойлары кичээр кэрэк. Албаты кичээнзэ, ончо јопту јакшы иштээзэ недендэ күчтү.

Јэ, оног-да өскө оору-јоболдонг чэбэрлэнэр јоп көп, бу бичи ккэ ончозын бичип болбос, оору јоболдонг чэбэрлэнэр кандый-ла јүзүн бичиктэр бар, бичикчи улус алдырып кычырар бичик билбэс улуска кычырып бэрэр кэрэк, ол тузалу болор.

Бистинг Областыг Лит-коллегиязында оору-јоболдонг чэбэрэлнэр кэрегиндэ алтай тилдү бичиктэр көп чыккан, кэрэк-тэгэн кижии алдырызын.

Ойрот Областыг Јэр кэрэгин башкарап башкаруу (Облзу).

1. Ойрот Областыг көдрө јэри 90.427.4 кв. километр.

1. Јэр кээүдиги учуры. 1923 јылдан бэри јурттар ортозында јэр кээү 233 јэрлү јондордо болды, оларго—кэзилгэн јэрдиг кэм-јүү 1.571.930 гектар, акту күчү-лэ јаткан албатаа бэрилэр јэрдиг 75%, бодолду.

Јурттар ичиндэ јэр кээү 10%, өтпөгөн. Јэр кээү областтыг аймактарында тэкши болгон-да болзо, сурекэй тыг иш Онгайдыг, Оймонныг „Кан-оозыныг, Шабалинныг, Чемалдыг, Кош-Агаштыг, Майманыг аймактарында болгон.

Бу 1928 жылда журт ичиндэ жэр кээүди Ондайдыг, Кан-оозынын Оймоннын аймактарына иштээр, база журт ортозында, журт ичиндэ колый Майманыг, Лебедскойдын, Успенскойдын аймактарында жэр кээү болор база Чемал аймагынын журттардын жэр кээүзүн үзэ иштэп бүдүрэр.

Коллектив болып бириккэн өрөкөлөргө (жэрди биригип иштээр Коммуналарга, артельдарга, товариществоларга) жэр кээип бэрээ акча албас, жэр кээү учун государство төлөөр.

Жокту албатаа жэр кээү нэрэгиндэ јетилтэдери:

1. Аймакисполкомнын тургускан бичигинин аайынча жокту улусты жэр кээү учун төлөтпөй айрар, эмээ тал ортозын жабызыдала төлөдөр.

2. Онон өскө жокту улуска кредиттын товариществозынан жэр кээү учун төлөөр акчаны 3-5 жыл сакылгалу эдип, бэрэр.

3. Жэр кээү учун төлөөр төлөмирди јон јөптөжөлө чынынча үлэштирэр: жокту кижээ ас салар, аргалу кижээ көп төлөдөр.

4. Жерди катап үлэжэр тушта јок јойу улуска иштээр јердин јакшызын јуугын бэрэр учурлу.

Жэр кээү учун жоктуларга болышканы мындый: 1923 жылдан бэри казнадан жоктулар учун бэргэн акча 27940 салк. Облзудын акчазынан чыкканы 13.770 салк. Кредиттан бэрилгэн акча 70-75 муш салковой.

Облземуправлениянын укту айгырлары.

1928 жылда малга салар айгырлар 13 айгыр болор, онын 8 бои минэр укту айгырлар, 5 айгыр јелишкир укту айгырлар, ол айгырларды 8 аймакка алып јүрэр (Кош-Агаш-ла Улаганда јок).

Государствонын ан тудар чэдэндари 1. Сыгын, мыйгактары, боозулары јаба 138 ан.

Туура улустын ан-чэрэндери 173 чэдэн, андары 516 сыгын, 607 мыйгак, (каланга киргэн јоондоры, јаба—1123, бозуларынын тоозы билдирбэй туру.

1927 жылда нузунтаарга бэргэн белет 1300 болгон Мөш агашты өртөн чэбэрлэзин дэгэн Оиктын постановлениязы бар, кандый-да кижн тунэй кичээнэр учурлу. 1927 жылда государственнын јыштарында кара агаш куйбэгэн.

1927 жылда нандый-ла јүзүн агаш нээүгэ бэрилгэн белеттын тоозы 1,46552 клб. кулаш (айландра кулаш)—76074 салковой баалу.

1928 жылда садар дэгэн агаш государствонын агажынан 103,600 л. айкулаш—79820 салковойго јэтрэ.

Агаш јарар заводтор областа 3 завод.

Ойрот областтын государствонын јэрлери: Кра тартар жэр 7303 кра өлөң эдэр јери—119,189 кра, малдын одоры 929,861 кра, агашту тайкалу, адару—пасекту јэрлэр—99404 кра ай-јурт турар јэрлэр—549 кра, Көдрө иштээр јери 1,171,723 кр. иштэбэс јери—785008 кр. иштээр иштэбэс јэрлери јаба 1.998.716 кра.

Алтын көлдө балыктайтан 8 участка бар жылдын сайын онон алар аренда 820 салковойго једип турган. 1927 жылда аренда бэрилбэгэн. 1926/27 жылда балыктаң киргэн кирэлтэ—218 с. 75 акча.

Ойрот Областтыг Профсоюзы.

Ойрот Областыг бүткэн башкы жылдарына бистин областтэ жаңысла профсоюзтынг организациязы бар болгон—Совет ижинтурган база Садуга турган улустыг Союзы (Союз Советских и тора говых служащих). 1923 жылдыг учунда онын член улустарынын тоозы 376 кижиге болгон.

Областыг Профсоведи болып бүткени 1923 жылдыг Сыгын айдаг бэри болып жат.

Профсоюзтардыг эг башкы жууны Сыгын айдыг 1 күнүндэ 1924 жылда болгон.

Ол жууны тужунда Облпрофсоветтинг члендерининг тоозы 582 кижее жэткэн.

Ол башкы Профсоюзтардыг жууны бистинг Облпрофсоветка бэргэн жакултазы мындыг: дэрэмнэ жэрлэрдэги ишти кичээзин, алтай сөөкту албаты оргозындагы иштэрди кичээзин, жалчылардыг ортозына иштээр ишти кичээзин дэгэн.

Ойрот Областыг профсоюз ижин ол башкы жуун бажап башкарып салды, Облпрофсоветтинг ижининг тутагын айтты, база областтынг ичиндэ профсоюз ижин жарандыраын, тыгыдарын жазап айддып бэрди.

Облпрофсоветтинг 2-чи жууны 1925 жылда Сыгын айда болгон, ол жууны башкы жуунныг бүдүргэн кэрэгинэ эбештэ нэмэ кошподы.

Учунчи профсоюзтардыг жууны 1926 жылда Күүк айда болды, ол-да жуун Облпрофсоветтинг ижин жарандырап жол тапалды.

Дөрт жылдыг бажында Областыг Профсоюзтарынынг Соведи көндигип ижин жарандырды.

Ойрот Автоном областтыг профсоюзтарына члендэр кожылганын мынан көрөр:

№	СОЮЗТАР	1924		1925		1927		1926	
		Ончо-зы	Ононг-алтай	Ончо-зы	Ононг-алтай	Ончо-зы	Ононг-алтай	Ончо-зы	Ононг-алтай
1	Мал-аштын ижинэ турган улустар	45	Тоо бичиги жок	51	Тоо бичиги жок	439	46	1125	138
2	Уурэдүүчилэрдинг	50	—	198	32	276	62	415	197
3	Сов. садуга тург. ул	386	—	681	54	794	56	792	61
4	Алб. су-кадык кэрэг иштэп тург. улус	40	—	40	6	115	Тоо зы жок	216	8
5	Почта-телеграмм	52	—	48	1	67	„	13	10
6	Бичик базар улус	7	—	7	—	16	—	30	2
7	Агаш иштээр ул	12	—	46	—	Мал-аштын союзн. кошкон.			
8	Тура эдэр устар	—	—	—	—	—	—	223	—
	КОДРОЗИ	582	—	1071	93	1707	164	2874	416

1928 жылдыгт Чагаан айдыг баштапкы күнүндэ профсоюзтардыг члендерининг тоозы 3.066 кижээжети.

Ойрот Областтың жаргы эдэр учреждениялары.

Народный Судттар 5 участка:

1 участка Улулуда; Майма-ла Чамал аймактардың жаргызын эдэр;

2-чи участка Кан-оозында; Кан-Оозының, Оймоның аймактарында жаргы эдэр;

3-чи участка Ондайда; Ондайдың, Шабалиның аймактарда жаргы эдэр.

4-чи участка Көш-Агашта; Көш-Агаштың, Улаганың аймактарда жаргы эдэр;

5-чи участка Чойдо Чоя); Успенка-ла, Лебедтың аймактарына жаргы эдэр.

Народный Следовательдар 3 участка:

1-кы участка Улулуда,

2-чи участка Кан-Оозында,

3-чи участка Ондайда.

Областтың Судында кожо турар жаан следователь (шылуучы) бар; Улулуда.

Областтың жаргы эдэр төс суды Облсуд болор турган јәри Улулуда.

Областың Судының жаргычылары жамылулары мындый улус:

Облсудтың председатели Полунин, ордна стурар члендәри: Андрианов, Бекин. Кожо отурар члендәри: Тарлавин. Жаргычы судья: Барщев.

Бичик башкараар качылары (база кажы-ла кәрәк бичиир улус) 13 киж.

Жаргы эдэр Народный Судтардың участкалары сайын база Облсудта 200 кижидән народный заседательдар болор (јон тургускан жаргычылар). Ол заседательдар јылда бирүзи 6 күннән жаргы эдэр.

1927 жылдагы кәрәк—жаргының аайы мындый:

Народный судтарда:

Азый жылдаң артканы: уголовный (башка јәдәр), гражданский кәрәк (нәкәлтә жаргы) 827 кәрәк, **жангыдан киргән номдалдар:** уголовный—2445 кәрәк, гражданск.—3503 кәрәк, кәдрөзи 26/27 жылдагы жаргының тоозы—7427 кәрәк болгон. Ол жаргылардан бүткәни—уголовн. 2797 кәрәк, гражданской кәрәктән—2927 уголовный-ла гражданской кәрәктәрдән јаба бүткән тоозы—5724 кәрәк. Айдарда Народный Судтарда бу 1928 жылга бүтпәй азый жылдаң арткан жаргылар: уголовный 300 кәрәк, гражданский 1403 кәрәк, јаба 1703 кәрәк.

Областың Судында: азый жылдаң арткан 74 кәрәк, уголовный, 26 кәрәк гражданский јаба 100 кәрәк; жангыдан киргән уголовный 486 кәрәк, гражд. 186 кәрәк, јаба 672 кәрәк; азый жылдаң артканы-ла јаны киргәни јаба 772 кәрәк. Ол жаргылардан үзүлгәни уголовный 531 кәрәк, гражд. 198 кәр. јаба 7.9 кәрәк; 1928 жылга арткан жаргылар 43 кәрәк.

Ойрот Областтың Милициязы.

Башкарууды Совет колына алган кийиндә 1919 жылда Кышкы Курган айдың 19-чы кәнүндә Јаш—тураның уезд комитеди эн баш-

кы милиция тургусты, ол тужында бистин Ойрот область јаштура-да кожо болгон.

Ол тушта бистин Областта эки-лэ јердэ милиция болгон: 5 участка Улулуда турган 61 кизи милиция.

1920 јылда 5-чи участканын милициязын Шабалин јаар көчүргән. Ол тужында Алтай јериндэ качкын--боскын, бандит, актар тын-ла өйи болгон актар-ла туружарга милицияны көчүргән. Ол-ла јылда Кандык айдын 1-кы күнүндэ 5-чи участка Милицияны Шабалинаң Алтайской јаар көчүргән. Алтайскайда жаңы Горно-Алтайский дэп, уезд бүткән болгон.

Сыгын айда 1920 јылда Уездтын Милициязын Уездтын Полит-Бюроо кошкон, Полит-Бюроның бөлүги болып турган.

1921 јылда Күски Куран айда Милицияны Полит-Бюродаң ай-рала Горно-Алтайскайдын Уревкомына кошкон.

1922 јылда Сыгын айда Алтайскайдын Милициязын токтоодоло Ойрот Областын Милициязы эткән.

Ойрот Областын милициязы баштап 4 районду болгон: Улулуда, Шебалинда, Көк-Сууда, Кош-Агашта 1923 јылда Улүүргән айда, ол райондорды токтооткон, олардын ордына аймак сайын он **Аймактын милициязын** эткән, милиция тоозына 2 кижидән турар болгон. 1924 јылда Чагаан айдын 10-чы күнүндэ Областын милициязын токтооткон, милицияларды Ойрот Областын Исполкомынын Албаты—јоннын амыр јадарын коруулаар (Административный отдел) бөлүгинэ база бөлүк эдип бириктиргән.

Онон бэри милиция кубулбай турган.

1920 јылдаң ала 1923 јылга јэтрэ, Ойрот областын милициязы бандиттар-ла туружкан королто-да болгон. Бандиттардын, актардын колынаң өлгөн милиция улус 22 кизи.

1927/28 јылда милицияга турган улустын тоозы 46 кизи. Эмди јуу-чак тужунда милициянын ижи база албатаа тузалу: **шок-шөдорды, ууры—төгүнди тудар, албатынын амыр јадарын коруулаар, совет башкарууды коруулаар база да тузазы көп.**

Милициянын 1925/1926 јылда иштэгени мындый: азыј јылдаң арткан кэрэктэр 1298 болгон, жаңыдаң угусканы 2682 кэрэк, онын 44 проценттын бүдүргән.

Эзрик чуукан улуска 235 протокол турган, 216 кижидән тинтуул эткән, Шокчыл улустаң 277 кизи туткан. Аракынын јэпсэлинең 72-ти туткан, 628 литра аракы төккөн 5034 литра бозо төккөн, Аракы аскан учун 134 кижини јаргаа бэргән, 111 литра сра блаап алган.

Ойрот Областын налоги.

Бу јылгы налог былтыргызынаң көп-тө болзо, төлөөргө былтыргызынаң јэнгил болор, налог-каланды јэнгилтэтэниниң жаңы закон көптөттү. Бу јылга сахарный свекла, кэндир, көбөн чачкан улустын тал-орто налогоын түжүрэр. Онон өскө, бу јылда кандый-ла өлөң чачканын, мал азраар мааланын ажын чачканын көдрөзин калан-налогы јөк эдэр.

Јаңы закон маяга база јэнгил калан салар этти: уй малды эмди 3 јаштаң өрө болзо, калан алар (былтыргы јылда 2 јаштаң өрө болгон) иштэнэр јылкы малды 4 јаштаң өрө тоолоор (былтыр 3 аштаң өрө болгон) оок малдар тэкши каланга кирбэс јэрлэр бар, кой эчки, чочко 4 тын болзо, каланга кирбэс. Жаңы законнын аайынча укту малдар (јылкы, уй, кой) көдрөзи-лэ налогтоң божоп айрылар учурлу.

Былыргы жылда ишмэкчи-лэ служащий улус, мал-ашту болзо, мал-ажы учун төлөйлө, иштэп топканы учун база толойтоң болгон, айдарда бу жыл жаңыс аай төлөбөр, мал-аштын налогы болзо, жаңыс мал-аштын налогы салынар.

Бистинг Ойрот Областын налог-каланы бу 1927/28 жылда мындый: Кра тоозы 21,899 кра, жоон уй мал (3 жаштан өрө) — 67034 мал, жылкы мал (4 жаштан өрө) 55,261 тын, төблөр (4 жаштан өрө) 836 тын, андар (3 жаштан өрө) мүүстү сыгындар 734, мыйгактар 630, оок мал (кой эчки кыштаган) 211948 тын, адару: рамчатый 15,169, төгөштөри 42,333.

Јәр ижилэ малдан башка налогко бодолор иштэр 240800 салковойго јэдип јат. 1927/28 жылда көдрө јуулар налогтын тоозы 229,324 салковой Јок-јойуга болыжатан үлүүргәнниң онынчы жылында бэрилгән (юбилейный) 5000 салковой акча бар. Үзэ јокту дэп 900 өрөкөни налог салбас дэп айрыган (көдрө налогтын 47 проценты).

Ойрот Областын кирэлтэ чыгалта акча-јөбжөзи.

Бистинг Ойрот Областын кирэлтэ чыгалта акча-јөбжөзининг (бюджет) бу 1927/28 жылда мындый болып јат:

Кирэлтэ акча: 457972 салковой, чыгатан акча: 1.191.172 салковой, тутап јатканы 733.200 салковой.

Айдарда, бистинг Ойрот Областын акча јөбжөзининг кирэлтэзи ас, чыгым чыгары көп болып јат. Онынг учун бистинг Областка Төс башкаруубыс жылдын сайын болыжып јэтпэс акчаны казнадан бэрип јат. Бујыл 27-28 жылда бистинг Обласка государство болыш эдип бэрип јатканы 733.200 салковой акча болды. Бистинг Областын чыгып јаткан чыгымдарынын көп-лэ јаны албатыны бичиккэ үүрэдэр кэрэккэ чыгып јат. Бујылгы жылда үүрэдү кэрэгинэ 482.775 салковой чыгарар эткэн (көдрө чыгым акчанын тал ортозына јуук).

Ойрот Областын Сүт Кооперативтарынын Бирикнэни. (Ойротмолсоюз).

1927 жылда Кучүүргән айдын 11-чи күнүндэ Ойрот Областын Сүт Кооперативтары (Ойротмолсоюз) бүтти. Ойротмолсоюз Сибирдинг Сүт кооперативына тудуш болып јат, оо членгэ киргән.

Бу түймээнэн озо сүт, сарјуу иштээр заводтор Алтайдын јериндэ ас болгон, бар-да болзо, ончо аргалу којойымдардын колында, јоннынг заводы ас балгон. Эң баштап Алтайдын јеринэ сүттинг заводы 1900 жылда бүткэн, эки тоолу экилэзи-дэ којойымдардын колында болгон 1904 жылда Алтайдын (областын) јериндэ 23 сүттинг заводы болгон, онынг 10-ла тоолу завод кооперативтар колында турган, Сүттинг кооперативы бистинг Ойрот Областын ичинэ ол тушта јаранып болбос учуры көп болгон: алтай сөөктү албаты өзөк сайын чачыны јуртаган, эш нэмэ билбэс болгон, којойымдар, байлар бойлоры астам јииргэ заводторды деремнэлү јурттарга эткэн, алтай улусты кичээр нэмэ јок болгон, оо үзэри ол туштагы кооперативтар күчи јок болып, кэрэк жылбай турган.

Түймээннинг кийиндэ 1923 жылдан бэри сүт иштээр керэк эбэштэнг ойто катап јаранды, сүттинг заводторы кооперативтардын колына тэкши кирди. 1923 жылда 4,254 пуд сарјуу иштэлди. 1927 жылдын Үлүүргән айдын 1-кы күнүнэ бистинг областта сүт иштээр заводтор 14 тоолу болгон, база сыр-пыштак иштээр заводтор 7 јэткэн. Онон өскө мал-аштын (с.х.) товариществоларында эки завод

бар, база јоннын лавказында бир завод бар. База ол-ок бөйиндә ол артельдардын члендәрининг уйларынын тоозы јаба 12,061 уй.

Ол заводтордын иштәгән сарјуу, пыштагы мынды: 1924-25 жылда—10.882 пуд сарју, 1060 пуд пыштак, 1925-26—12.281 пуд сарју, 2270 пуд пыштак, 1926-27—19.719 пуд сарју, 6778 пуд пыштак.

Бу тоодон көргөндө сарју, пыштактыг ижи жылдын јаранып көптөп јаткан эмтир. Јә ондый да болзо, Ойрот областыг сарјуу өскө јәрдинг сарјууна јакшызы јәтпәй, сорты јабыс болып туру. Ол нәниг учун ондый дәзә, бистиг сүт, сарју иштәәр машиналарыбыс, заводторыбыс ончо озогы әскирә бәргән, оног өскө јакшы мастер улус база тутак болгон. Өткөн жылдарда заводторго кредит акча астаг бәрилип турган.

Јаңы турган Ойрот Областыг Сүт кооперативтарын бирикктиргән Союз, сүт заводторды јаңыргарга, база јаңы машиналар, сүт иштәәр јәпсәлдәрди јәткил алдырарга күүрәнип туру. Облсоюзтыг планы-ла бу 1928 жылда сүттиг заводторын јаңыргарга, јаңыдаг јазаарга, кандый-ла јәпсәлдәр алдырарга чыгаратан 117.700 салковой акчаны Облсисполком јөптөди. Ол акчаныг 80 проц. (94.160 с.) госуларстводан узак сакылталу әдип кредиттан бәриләр, арткан акчаныг 20 проц. јурттар бойлоры аргазы-ла салар. Оног жылына 5000 пуд. сарју әдәр әки јаан сүттиг заводтарын әдәргә јөптөшкөн, база алтай јуртардын ортозына 12 завод тудар әткән. Ол айдылган акчадан башка 48 мун солковой акчаны ичкәәрги кредиттан сураткан.

Әмди тургуза заводтор әдәр дәгән акчаныг 68.500 салковойны алынган. 6 заводты баштап иштәдип јат. База мал-аш јарандыар кәрәгин, сүтти көптөдөрин, уйды канайта азраарын кичәәл, курстар әдип јат.

Бистиг Области сүттиг кооперативына алтай сөөктү албаты кирбәй турган әмтрр. Көдрө областыг ичиндә алтай јуртарда үчлә сүттиг артельдары бар эмтир.

Суттиг заводы сүрәкәй тузалу нәмә Алтай улус, аракы чәгә әнди токтоодоло сүттиг артельдарын әдип, кичәәнәр кәрәк. База уйды јакшы азраарга кәрәк. Уйга јылу кажаган әдәр көдрө областа јус лә јылу кажаган.

Ойрот Областын Садузы.

I. ОБЛСОЮЗ.

Бистиг Ойрот Областын кооперативторын бириктиргэн Областын Союзы (Облсоюз), өткөн 1926-27 жылда 36 жоннын кооперативтарын бириктирип јат, база 56 кооператив лавка бириктирип јат. Ол жондордын кооперативтарына член болып киргэн улустын тоозы 12506 киж: ол улустын: 4482 киж алтай улус, уй улустары 1103 киж, јоктулары 6912 киж. Жондордын кооперативтарынын 1926-27 жылда саткан тавары 1.791.000 салковый бодолы, кандый-ла нэмэни садып алганы 283025 салковый, сарју, пыштак (сыр) садып алганы 1.419.674 салк. Эмдиги 1927-28 жылда жоннын кооператив лавкалары 2.200.000 салковыйдын таварын садар эдип планга тургусты.

Облсоюзтын бойынын 1926-27 жылда саткан таварлары 1.387000 солковой, кандый-ла нэмэни садып алганы 1.612.000 салковой Облсоюзтын ижин иштэп башкарып јаткан улуска, база кандый-ла чыгымга чыгып јатканы жылына 34636 салковой.

Бу өткөн жылда Облсоюзтын ижи јарантан, тавар көп садылган, товардын базын јабызаткан.

II. ОИРОТ ОБЛАСТЫН МАЛ АШТЫН КРЕДИТТАРЫН БАШКАРГАН СЕЛЬБАНК.

Көдрө Ойрот Облуста мал-аштын кредиттарынын товариществаларга членге киргэн улустын тоозы мындый: 1925 жылда $1\frac{1}{8}$ —4397 киж, I/X—26 жылда—5755 киж, I/XII 27—6888 киж

Паевой анчанын өзип јатканы мындый: 1925 жылда—9115 солковый, 1926 ј.—16.406 с. 1927 ј.—23517 салк.

Кредитный товариществолардын акча-јөбжөзи. 1925 жылда—112498 салк. (100 проц.—1926 ј. 319.424 солк. (148 проц.) 1927 ј.—463.360 салк.

Албатаа бэрилгэн ссуда—анча: 1925 ј.—112.498 салк. 1926 ј.—158.077 с. 1927 ј.—163.485 с.

Кандый-ла товар-ла машина-ла бэргэни:

1925/26 жылда артканы 17987 салков.	1926/27 жылда кирэлтэ 85.227 салк. чыкканы 62788 салк. артканы 49426 салк.

1926-27 жылда 6 кредит-товариществолардын албатаа бэргэн ссуда анказы:

1858 киж бэргэни 74991 солк. Онын:

Јоктуралы 1098 киж—43388 салков.

Орто јатккн улус 761 к. 32.783 салков.

Аргалу улус 6 " 630 "

1926/27 жылда Сельбанк јоктуларга бэрэр акчадаг үлэгэни 47451 салк. онын ичиндэ коллективтарга бэргэни 15000 солковой.

1926-27 жылда вклад (улустан төлүгэ алган) анчалардын зайы:

Јылдын башкызында киргэн акча 443839 салковой 1927 жылдаг арткан акча 36119 салк.

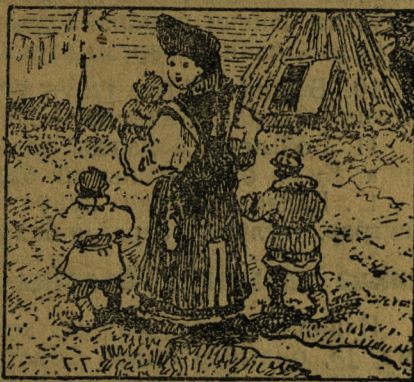
1926-27 жылда товариществолардын бэлэтэгэн јууган нэмэлэри 243.480 салковой болгон.

Јаш баланы, энэзин коруулаар учуры.

Совет башкаруу јаш балдарды, энэлэрин сүрэкэй кичээп коруулап јат. Бистин СССР-дан өскө госуларстволарда јаш баланы, энэзин онойып кичээп коруулап јатканы јок. Бистин Союзта ишмэкчи уй кичи бойында барлу болзо, јэнгилэрдэн эки ай озо, иштэн айрып койор, јэнгилгэн кийиндэ база эки ай иштэбэс, онын иштэп турган фабриказы, заводы ол айлардын учун јалын түнгэй-лэ төлөөр закон бар. Крестьяннын уй улустарын коруулаар кэрэгиндэ Совет башкаруу деремне јэрлэргэ јаш баланы, энэзин коруулаар, болыжар эбин бэдрэп кичээп туру: јэнгилэр јэрлэр јазайт, балдардын яслязын эдэт, база баланы канайта азраарын айдып бэрэр—консультациялар эдэт.

Јэнгилэр јэр (приют).

Докторлу, больницалу јэрлэрдэ бойында барлу уй улус, јэнгилэр јэрлэр бар болотон. Ай-күни јеткэн уй улус ондый јэргэ барып јэнгилэр, ондо акушеркалар көрөр, кичээр, кату оору болзо, доктор болыжар. Акту күчү-лэ јаткан уй улусты ондый јэргэ акчатолюу јокко алар, көрөр учурлу. Кайда больница бар јэрлэргэ ондый кичи јэнгилэр јэрлэр јазазын дэп, кичээр кэрэк, тог болбозо, акушерка јэнгилэргэ јаткан кижининг айлына барып турар эдэр кэрэк.

Јагы јэнгилгэн кижини көрүп турар учуры (консультация).

Јагы јэнгилгэн кижининг консультациязы дэгэни—јаш баланын энэзининг кадык—камыжын көрөр, база энэзинэ баланы канайта азраарын айдып бэрэр јэр болор. Консультацияга апарган балдарды доктор акчазы јокко көрөр, энэзинэ баланы канайта азраар јобин айдар.

Я с л я.

Ясля дэгэн нэмэ јайгыда иш бойиндэ кэрэктү. Энэзи иштээргэ барганда эртэн тура балазын ясляга апарып бэрэр, энирдэ ойто алар. Ясляда ол балдарды түжүнэ азраар, кичээр. Ясляга балдарды 6 айдан өрө 6 јаштан төмөн болзо, алар.

Јаш бала азрап јаткан энэ кижээ сүмэ сөс.

1. Јаш балагды тогус айга јэтрэ эмчэгининг сүдинэн өскө курсак бэрбэ—энэзининг эмчэгининг сүдинэн артык курсак јок. Јайгыда баланы эмчэктэн айрыба, јүзүн-јүүр курсак бэргэн баланын ичи оорый бэрэр, кыжык табылар.

2. 6-ты айдан ары баланы эбэштэн азрап, курсакка үүрэдэр кэрэк. 6-ты айлу бала кату курсак чайнап болбос, айдарда оо јымжак суйук курсак бэрэр. Суйук каажа јакшы, маннанын крупа (көчө) суланын көчөзин суйуда јымжада кайнадып бэрэр, сүт кайнадып бэрэр, база нэ-лэ јымжак курсак бэрэр.

3. Баланы учраганча азраба, өйүлү азра, түштө, 3 частын бажында азраар. Башкы үч айларда түжүнө 6-ты катаптаң азра, 6 айдаң ары-баш катаптаң азра. Түндө баланы азраба.

4. Баланы жайкаба, сэрпибэ. Тойоло уйуктаган кийиндэ чэбэрлэп жатырызып кой.

5. Бала азраар алдында колдорун јун. Эмчэгинди база јунуп тур кирлү болбозын, эмизип божогон кийиндэ кайнаган јылу суула јунуп јур.

6. Эмчэктэринди сэлип эмизип јур. Бир. эмизэрдэ он јанынгагы эмчэгин эмис, экинчизин—сол јанындагы эмчэкти эмис.

7. Сүрэкэй јымжак, үйзү түк төжөк балаа јарабас, бала тэрлэп јат. Төжөкти өйиндэ јука эт, балагнын чамыштары быштыкпас,

8. Бир азрайла экинчи азраар өйинэ јэтрэ балаа курсак бэрбэ—онойуп азраганда бала кузар, кыјык табар.

9. Балаа умчы бэрбэ, айсада калашты чайнайла бөскө өрөөп срагай да бэрбэ. Курсакты чайнап база бэрбэ, бала алган балдарды курсак чайнап бэрбэзин дэп, јакып јур. Кижидэ кандый-ла оору бэр болзо, чайнап бэргэн курсактаң, чилэккэйдэң балаа оору југар.

10. Баланы күнүн јунуп тур. Бала јунар сабагды ару-чек тут, өскө нэмэ салба. Баланың көзин, јүзүн кайнаткан ару суула јун.

11. Ғойын-да балаңды эрдинэ окшонбо, өскөдө кижэе окшондыр а. Киж окшонгонынаң балаа кандый бир оору југар.

1. Баланы чуулап күлүп азраба. Күлүүлү баланың тыныжы кыскараар. Күлүүлү азраган бала өспөс, коомой, мылјы болор.

Ичиндэ табылган баланы алып салары (аборт эдэри)

Ичиндэги баланы алдыртары үй кижэе сүрэкэй кату јоболтолу нэмэ Јэ, ондыйда болзо Совет башкаруу, кижини шигжэлэп көрөлө сүрэкэй ајыктанып абортты эдэр эткэн. Каанның башкаруу тужунда ондый аборт эттирбэйтэн, тэгин туйук-ла, кандый-ла мэкэчи улус, балалу боло бэргэн үй улустың балазын чыгартып койтон онон улам киж кэнээр, артаар, өлүп-тэ калар болгон.

Эмди кандый-ла киж аборт эттирэр күүндү болзо, совет башкарудың больницазына барып угускажын, оны көрөр, шигжилээр, онын кийиндэ аборт эдэр. Докторлар јаратпай салган болзо, туура киж аборт этсэ, ол киж кат јаргаа кирэр. Бойында барлу болгон кийиндэ үч айдаң бэри аборт эдэр, онон өтсө јарбас. Бала табар күүни јок киж аборты јокко, бала тапас эмдэр бар, јэ онын-кажызы коомой, јоболду-да болоры бар, канийтса-да озолоп доктор-ла јөптөжөлө ичэр кэрэк.

Ветеринария (малды оорудан кезимизинг кооруулаары).

Озо каанның башкаруу аргалу байлардын, бийлэрдин, помещиктардын малын кичээп эмдэйтэн болгон, крестьяндардын, јокту улустардын малы јаар көрбөйтөн болгон Совет башкаруу албатынын, јок-јойудың малы көдүрүлзин дэп, албатынын малын југуш-кыргын оорулардан корууларга сүрэкэй кичээп туру.

Југуш-Кыргын оору малга кайдан табылып јат.

Малга табылар југуш-кыргын оорулар, база кижинин оорузына түнэй, көскө көрүнбэс сүрэкэй оок тынду нэмэдэң табылар, оны үүрэнгэн улус микроба дэп, адып јат. Ондый микробаны киж тэгин көзи-лэ көрүп болбос, микроскоп дэп, сүрэкэй јазалду ту-

ранабай-ла көрөр. Ол микробалар саска, туйук сууга, кэйгэ, жэргэ бүдэр, сүрэкэй өскөлөг нэмэ, жагыс күнгэ миллион-ла өзөр. Ондый көскө көрүнбэс оок тында нэмэлэр-микробалар- малдын ка- нына кожылала эмэээ эди-тэрэзинэ жапшынала малга жүзүн-жүүр жүгуш-кыргын оорулар табылып, көдрө малга жайылып турар.

Малы кадык жүрэрин албаты, он бойы кичээр кэрэк.

Малдын кадык жүрэрин ээзи кичээр учурлу дэп, айдылган сөс чынга кэлижип. Малына жүгуш оорулар жүкпазын дэгэн кичи бойы кичээнип. малынын чэдэн-кажагандарын ару тудар кэрэк, база жакшы азраар кэрэк, арык жүт чыкан малга оору бэлэн табылар. Жугуш оорулу малдан кадык малга жүгар. Малдын жүгуш оорула- рында кижээ-дэ жүгары бар. Айдарда, ондый оорулар малга-да кижээ-дэ жүкпас аргазын ээзи кичи бэдрээр кэрэк. Онын учун жүгуш оору билдирзэлэ, кадык малды оору малдан тургузала айрар кэрэк кадык малды башка чэдэнгэ сугала, оору малды башка азрап, башка сугарып турар кэрэк. Кижээ жүгар оору болзо, оору малды көрүп жүргэн кичи сүрэкэй чэбэрлэнип, чэктэнип жүгэр кэрэк.

Кандый-ла жүрттарда тэкши малдын кадык жүрэрин кичээп турар ветеринарно-санитарный попечительс волар тутсын дэп, 1923 жылда закон чыккан. Ондый попечительстволар уткан дэрэмнелэр- дэ, малдын кыргын оорулары ас болып жаг. кажы бирдэ абылза да ол тудуулу улус, кичээп эмдэп кандыйла аргазы ла ооруды ток- тоодып салат.

Малга оору табылганда онойып тудуп койгон улус, өлгөн мал- дын сөбгин салар ороны сүрэкэй кичээп чэдэндэдип турар база кандый жазылбас крээлу кату жүгуш оорулу малды база малдын докторына көргүзүп өлтүрэрин өлтүрүп көмдирип турар. Онойып кичээгэндэ жүгуш оору токтой бэрэр кичээбэзэ жүрттын малы үзэ жүгушталар, малдан курулана бэрэр. Жугуш-кыргын оорулардын учту-баштуун айдалык:

Сибирская язва (Кёк).

Кёк малдын ичинэдэ тийэр, тыштында-да болор, узак оорый- ры бар, түргэни малга тийээ, мал ала күнүнэ таралып турула өлө бэрэр. Оозынан, кыймазынан көбүктү кан кэлэр. Узак оорый- тан кёк тийгэн мал 3-7 конок оорыыр, калтрап, өткөөктөп турар. Баштап тийгэн тушта мал токтообой баскындап турар, онын кий- ниндэ бажын салып кунуга бэрэр, курсак жибэй барар. Тыштына тийгэн көктү мал танылу: малдын тэрэзинэ канча, канча жэрдэп тижик аайлу болчоктор чыгар. Ол тижиктэрди тудуп көрзө жым- жак соок болор. Онын кийниндэ мал өткөөктөп турар, тижип чыгар, кажы бирдэ кан-ла сийэр; каан үйзү жайгыда кёк сүрэкэй тыгып жаг. Ондый оору кандый-да малга тийэр кижэ база жүгар — коркушту кату оору.

Кампу (сап).

Кампу-сүрэкэй жүгуш оору. Кампу үч жүзүн болор: тумчукка тийэр, өпкөө тийэр, тыштына тийэр. Тумчукка тийгэн кампу болзо малдын тумчугынан кёк-ногон чимирик агар. Ээгинин алды тижип чыгар. Тумчугынын ичиндэ болчок балулар боло бэрэр. **Ол тум- чугынан акнан чимирик нижээ жапшынза коркушту жүгыш болор.** Ондый чимирик кижинин оозына, тумчугына эмэээ колы- нын сыйрыгына, балууна жапжынза кирзэ, кичи тургузала оорый бэрэр, сүрэкэй шыралап өлөр.

Кампу малдын өбкөзінө тийзэ кургак јөдил болор. тыныжы кырskarып, ыркырай бэрэр, мал сүрэкэй катмалай бэрэр онын кийниндэ өлөр.

Кампу тийгэн малды эмдэп јазып болбос. Кампу тийгэн малды танызала өлтүрэр кэрэк, Эди тэрэзин јэргэ көмөлө, ол турган јаткан, јерди сүрэкэй арулап, корондоп јазаар кэрэк. Кампу уйга жылкы малга тийэр оору.

Мыт (Сапку).

Сапкудан оок жылкы мал көп оорып јат. Сапку кампуга сүрэкэй түгэй, ондыйда болзо, эмдээзэ јазылар. Сапку тийгэн малдын тумчугынап суйук чимирик агар. Ээгинин алдына јымжаак онзирээ болчоктор чыгар. Ол болчокторы канча күннин бажында јарылар, оноп јытту иринг агар, ол сүрэкэй сугыш болор.

Туругн (Ящур)

Уй малга тийэр коркушту кату оору тургун. Тургун кижээ дә југар. Уйга тийгэн кийниндэ уйдын оозынап көбик кэлэр. Уйдын тилиндэ, эрдиндэ, јаактарында ичи суулу болчоктор болор. Ол болчоктор баалулар боло бэрэр. Онын кийиндэ туйгактарынап база болчоктор чыгып суулантып турар, онын кийиндэ баалаар. Уйдын эмчегинэ јалдинэ база ондый суулу болчоктор чыгар. Уйдын јалди кату болор, изип чыгар, сүди тартыла бэрэр.

Чемет (Чехотка)

Чемет — малга-да кижээ-дэ тэкши јайылган југыш оору болор. Чэмэттэн уй мал, чочко, куш сүрэкэй көп оорып өскө мал-каа-јаада оорып.

Јүүлгек.

Јүүлгек база сүрэкэй југуш оору, кижээ-дэ малга-да тэкши југушту јобол. Јайгыда ийт сүрэкэй јүүлэр. Јүүлгек ийт кижі тутса, малды тутса түгэй јүүлэр. Јүүлгек ийткө тутурган кижини-дэ малды-да докторга апарып эмдэдэр таныдар кэрэк. Тургузала больницаа јүүлгек ийт туткан кижини апарза ондо аргазын табар, эмдээр, эм тарып јазар.

Кырчангы.

Кырчангы койго эчкээ сүрэкэй тийэр, жылкы-да малга тийэр. Кырчангы оок малга тийгэндэ котонду кой эчкини кырып барар коркушту југыш оору. Кырчангыдан сүрэкэй чэбэрлэнэр кэрэк. Кырчангылу жылкы мал јазылбас.

Јэ, бу айдылган југуш-кыргын оорулар малга кижээ-дэ сүрэкэй кату оорулар, оноп-да өскө оору јоболдор көп. Мал азраган кижі малын бойы кичээп, чэбэрлээзэ ондый оорулар ас болор. Малдын доктоорынап сүмэ угуп турар кэрэк база малды канайта оорукыргыннап чэбэрлээрин бичиктэн, кингадан көрөр кэрэк, ол тузалу болор. Албаты онойып кичээнзэ, тэкши јагыс аай турза, малына кыргын југуш оорулар табылбас, малы өзүп, онжип јадар.

13922

Алт.

4-59

Укр. 14426.
м. 3/1-28

Издательско-Типографское
Объединение „Ойротский Край“